

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLIII. évf.

Martius—Aprilis.

2-ik füzet.

Különböző új-szövetségi felfogások Jézusról.¹

III.

Van az új-szövetségben még egy másik felfogás is Jézusról, a mely mindenképpen azonosítani akarja őt Istennel. Ez a felfogás a negyedik evangéliumban található, melyről a kritika hova-tovább mind nagyobb bizonyossággal állítja, hogy nem János apostol írta, hanem valamely ismeretlen szerző, körülbelül Kr. sz. után a 125-ik év táján. Sokat nyom a latban, hogy ez az adat a leghatalmasabb vallásos műben — „Tekintély helye a vallásban” — látott napvilágot és a mult százév legnagyobb tudósainak egyike tette közzé, a nagy tudományú és éleselméjű Martineau Jakab, kinek vallásos kegyessége kérdésen felül áll, értelmi ereje hasonlíthatatlan és felfogása megerősítést nyert egy félszázév tudományos világában. Az ő művében az említett kérdés vitatása mesteri ész alkotása.

A mint eddig is már láthattuk, az első három evangélium Jézust Messiásnak, providentialis embernek tünteti fel, egyszerűen összeköttetésbe hozva Izrael sorsával; s a Cselekedetek könyvéből pedig azt olvassuk, hogy a kereszténység első fejlődési stádiumában néhány évig csupán zsidó felekezet volt, midőn a tanítványok „minden nap egyenlő akarattal a templomban valának”² s folytatták tovább a Jézus szerinti istentiszteletet, melyet ők bizonyára nem tettek volna, ha Jézust magának az Örökkévaló Istennek tekintették volna. Pál szerint néhány évvel később Jézus az új-Ádám, az emberi természet újjáalkotója lett, aki az új élet-lényeget — a szellemet — felosztotta mindazok között, kik a hit világánál keresték azt s végre bizonyosságot tett a keresztén egy új életmódról: az önfeláldozó szeretetről. Pál az emberiséggel mint egészszel hozta összeköttetésbe

¹ Joseph H. Crooker: „Different new testament veivs of Jesus“ London. I. és II. l. Ker. Magv. 1907 évf. — ² Csel. II. 46.

Jézust s kiszélesítette a keresztény mozzanatot annyira, hogy az befoglalhasson minden embert tökéletes egyenlőségbe. A negyedik evangélium írója még egy lépést tett tovább. Ő magával a világegyetemmel hozta összeköttetésbe és megtestesült Logosnak, vagy világalkotónak tekintette őt.

Igy tehát évek folytán a Jézus szolgálata az emberi vizsgálódás következtében a korai egyház zsidó Messiásától Pál új-Ádámjáig szélesedett, újjászervezvén az emberiséget; s végre az új-Ádámától a világegyetem alkotó tényezőjéig, a Logos vagy Isteni Ige elvéhez alkalmazván, mely Alexandriában munkált kiválóan. Épp annyira fentartja egy tudós, mint a mennyire Bigg megengeti, hogy „lehet egy kis kétség arra nézve, hogy szent János Alexandriából nyerte az Ige ama fogalmát, melyet először a keresztény theologia hozott be a metaphysika leple alatt.“ A negyedik evangéliumban Jézus megszűnik egyszerű ember lenni és csaknem kísérteties tény lesz, a ki eltűnik és ismét megjelenik csodálatos alakban. Ő semmi nagyobb, mint csupán Messiás, de Istennek nyilatkoztatása; hatása az embertől a természetig terjed s hivatása inkább az, hogy elűzze a sötétséget, mint hogy jót cselekedni jöjjön. Bizonyos, hogy nem néhány látható kivétel az általános fogalmat illetőleg; mert egy helyen az író úgy beszélteti Jézust magáról, mint emberről; ¹ míg néhány más helyen úgy tünteti föl Jézust, mint lelkében háborgót. S mégis az általános benyomás, mit a negyedik evangélium Jézusa tesz, megegyezik, hogy az az író alkotta volna, a ki oly emberi cselekedetekkel dolgozik a többi evangéliumokban. Sőt ez egybe nem vágó esetek megfejthetők ama theoria által, hogy az író munkája a régi hagyományok mellett, melyek kezénél voltak, elmulasztotta néha egybeolvasztani vizsgálódó szándékával a részletes eseményeket, s e mulasztás több helyen is látható. És itt kiváltképpen nem annyira historiai személylyel van dolgunk, mint inkább philosophiai alkotással. A mint Reuss mondja: „A történelem át van változtatva tudományá.“

A különbség ama fölfogás között, melyet az első három evangélium ad Jézusról és a között, melyet a negyedik evangélium rajzol róla, nagy. Legyen szabad röviden összehasonlitanunk a Máté szerinti és a negyedik evangéliumot. Máténál mindig

¹ V. ö. Máté I. 18—25 és János I. 1—5.

emberek között vagyunk és Jézus soha sincs összeköttetésbe hozva Isten lényével, vagy a teremtés philosophiájával; a negyedik evangéliumban az isteni természet mélységeiből indulunk ki és Jézus úgy van feltüntetve, mint a világegyetem teremtő tényezőjének megtestesülése. Máténál leszámazása Ábrahámg van kutatva és születésének s ifjúságának részletei adva vannak; a negyedik evangélium pedig már legelőször is Isten fiának tünteti föl. Máténál el van beszélve növekedése, emberi szükségéi és a zsidó szokásokhoz való alkalmazkodása; a negyedik evangéliumban ő kezdettől fogva tökéletes, de semmi vonatkozás sincs téve emberi meghatározására vagy a zsidó szertartásokkal való összeköttetésére.¹

Máténál megkisértése le van írva, s bár az előadás legenda-szerű, de a történet lényegesen emberi; a negyedik evangélium szerint ő soha és sehol sem habozik, hanem finom vonatkozással átmegy az emberi dolgokra, mint valami magas légkörből alászálló látogató. Máténál ő mindig rokonszenves szemlélő és a természet ájtatos kedvelője; a negyedik evangéliumban a természet soha sincs említve; s miért is lenne, ha ő annak alkotó tényezője! ²

Máténál Jézus emberi tulajdonságokat mutat és méltányolja emberi szükségéit; a negyedik evangéliumban az emberi állapotokon felül van és távol azoktól. Máténál erkölesi tanító s a legszebb példázatok megteremtője; a negyedik evangélium szerint theosophista, mystikus vizsgálódások művelője.³ A synoptikusok olyannak mutatják Jézust, mint a ki nagy sulyt fektet e két szóra: megbánás és megboesátás; tanítványait is azért küldötte ki, hogy megbánást prédikáljanak s megkivánta, hogy az emberek gyakorolják magukat a megboesátásban; de e szavak nem fordulnak elő a negyedik evangéliumban.

Máténál Jézus azt mondja: „Ti vagytok a világ világossága“; a negyedik evangéliumban így szól: „Én vagyok a világ világossága“, ⁴ hangnak és beszédmódnak ez a különbsége általános; mert az előbbiben azt eszelekszi, hogy gondolkozzunk saját szellemi szükségéinkről, de az utóbbi szerint: az ő kitü-

¹ V. ö. Máté III. 13—15. és Ján. I. 29—34.

² V. ö. Máté VI. 26—30. és Ján. V. 17—30.

³ V. ö. Máté XIII. r. és Ján. XV. r.

⁴ Ján. VIII. 12.

nőségéről és tekintélyéről. Máténál sohasem mondja elbizakodva, hogy a lélek és Isten között áll, hanem úgy bánik minden emberrel, mint olyan lénnyel, a ki közeledhetik Istenhez egyenesen és benső élet által szabaddá lehet; a negyedik evangéliumban ő mint közbenjáró munkálkodik, a ki nem annyira arra tanítja az embereket, hogy imádkozzanak, hanem ő imádkozik azokért s a mellett sokkal inkább áll a maga igazlelkősége álláspontján, mint az erkölcsi törvény szerinti engedelmesség alapján, mint a synoptikusokban.¹

Máténál Jézus mindenütt tiszteli a törvényt és prófétákat, mint Isten jóslóit; ² a negyedik evangéliumban elválasztja magát mindentől, a mi zsidó, s lopóknak és tolvajoknak mondja azokat, a kik megelözték őt.³ Máténál Jézus kijelenti, hogy a törvényt betölteni jött, s mindenütt sulyt helyez az engedelmességre, bár természetesen megveti a farizeusok tulzó gépies rendszerét; a negyedik evangéliumban az engedelmesség fejének van feltüntetve, a ki világosságot hoz.⁴ Máténál Jézus szerető barát, a ki a bűnösöket megbánásra hívja, ⁵ a negyedik evangélium szerint ő az Atyától jön, mint világosság, melyet kárhoztatás ér.⁶ Máténál tanításának központja a mennyország, mely nem egyéb, mint tiszta, benső élet, a léleknek Isten iránt való szeretetben növekedése; ⁷ a negyedik evangéliumban ő maga, mint Teremtő Ige a központ és az „én” névmás van mindig ajkain.⁸

Máténál az örökéletre vezető útnak titka abban áll, hogy az ember jót tegyen és jó legyen — szeretve Istent és szeretve az embert — elviselvén az önmegadás keresztjét, Jézushoz hasonlóan; a negyedik evang. szerint a Fiuban vagy Teremtő igében való hit az egyetlen út az örökéletre; s itt nincs semmi erkölcsi szabály a szentségre vonatkozólag, hanem e felfogás a Felebaráti bizalom helyett Istennek egy rejtélyes kinyilatkoztatásával van megerősítve.⁹ Máté szerint Jézus az üdvöt szabadon ajánlja mindenkinek, különösen Izrael háza elveszett juhának¹⁰ s tisztán, világosan állítja, hogy a ki akarja, elnyerheti azt,¹¹ végül

¹ V. ö. Máté V. 1—12 és Ján. VI. 47—58, továbbá Máté XXV. 31—48 és Ján. XVII. 1—10.

² Máté V. 17. VII. 12. — ³ Ján. X. 8. — ⁴ Ján. XII. 46 — ⁵ Máté IX. 13.

⁶ Ján. III. 19. — ⁷ Máté V. 9. 44—45, XVIII. 1—3. — ⁸ Ján. IV. 4, VI. 35, XII. 46. — ⁹ Ján. III. 36, VI. 47. — ¹⁰ Máté X. 6, XVI. 4.

¹¹ Máté XVI. 24.

pedig meg van jegyezve, hogy a köznép örömmel hallgatta őt;¹ a negyedik evangéliumban pedig csak nem mindenhol határozott fatalismus uralkodik; nincs semmi remény fentartva közön-ségesen a bűnösök számára,² míg ellenben csak a kiválasztottak szabadíttatnak meg, de sehol sincs semmi kegyesség vagy pathos, melyek a synoptikusokat jellemzik.³

Máténál a Gethsemáné az emberéhez hasonló halálküz-delem színhelye, a hol egy ideig az összeütközés bizonytalan-nak látszott és a hol Jézus a szabadon boesátásért imádkozott a fájdalom közeledő súlyára gondolva: „Atyám, ha lehetséges, muljék el tőlem a keserű pohár; mindazonáltal ne az én akaratom legyen meg, hanem a tied“; a negyedik evangéliumban semmi ilyen küzdelem nincs feljegyezve, hanem Jézus a helyett a rövid órákat tanítványai-val tölti a jövő boldogságról való vidám beszélgetésben, és azon a helyen, a hol magáért tusakodik, nagyszerű megadás magaslatára emelkedvén föl, egy diadal-mas imádkozó tűnik fel szemeink előtt, a ki tisztán gépícs a formában és mystikus lélekben.

Máténál a keresztfeszítés kegyetlen kivégzésnek van feltüntetve, tele élethű eseményekkel; Jézus gyalázatosan szídál-maztatott és halál-küzdelmében felkiállt: „Istenem, Istenem, miért hagyál el engemet?“ A negyedik evangéliumban a keresztre-feszítés spectralis panoráma körében mozog; Jézus hallgatag félelemmel türte, mint egy királyi főrangú személy; minden úgy történik, mintha az egész folyamat természetes dolog lenne és Jézus nem látszott szenvedni, barátjai mozdulatlan-nak látták; s végre minden személyi részvét nélkül tekintett maga körül, legfeljebb azért, hogy lássa, mint hajtattott végre intézkedés szerint a rémképhez hasonló dráma, melyet zúgolódás vagy sohaj nélkül türt, egyszerűen így szólván utolsó lehelletével: „Elvégeztetett.“⁴

Az első három evangélium szerint Jézus egyszerűen törekvő ember; a negyedik szerint alászálló Ige, testet öltve. Itt nyilvánosan látszik, hogy „Jézus mint Logos“ távol áll a csupán emberiségi rangtól s olyannak van feltüntetve, a ki megközelíti az istenséget. Azonban lehetetlen igazságosan meg-

¹ Márk XII. 37. — ² Ján. II. 20. — ³ Ján. VI. 65. X. 29, XVII. 9.

⁴ V. ö. Máté XXVI. 36—46 és Ján. XIV. 9—31.

határozni, hogy minő rangot tulajdonít Jézusnak a szerző, mert nyelvezete csak ritkán szabatos és határozott, sőt néhány állítása nemesak zavaros, hanem ellenmondás is. A valóság az, hogy az író egyszerűen csak megkezdte a Jézus azonosítását a Logos elvvel, de nem gondolta meg annak következményeit is. Két százévre volt szükség a felfogás részleteinek kidolgozására, melyet csak röviden említünk itt meg.

Mindezek után azt mondhatjuk, hogy Jézus előre létező lénynek van rajzolva, a ki isteni rangú és teremtő működéssel felruházott, benső viszonyban állván Istennel, kinek osztja gondolatát és kinyilatkoztatja dicsőségét¹ s mégis a Fiu vagy Logos lényegesen egy az Atyával,² az örökkévalótól indult ki, mint külön egyén,³ kinek rangja alárendelt és hatalma származott.⁴ Oly sok van benne az Atyából, hogy a ki látja a Fiut, látja az Atyát⁵ és ez okból imádásra méltó az Ige;⁶ mégis a Fiu csak egy sugár a Végtelen Forrásból és semmit sem tehet magától.⁷ És a mint ő az Atyában van, tanítványai ő benne vannak;⁸ — ez oly beszéd, a mely tisztán mutatja, hogy bármily szorosan feltételezhető is a viszony Isten és az Ige között, az mégis külön egyének közötti viszony volt. Jézus, mint Logos, soha sincs a negyedik evangéliumban sem örökkévaló Istennek nevezve; mert ez a kifejezés: „kezdetben“, mint a Genesis I. r. 1. v.-ben, amaz időszakba helyezi őt, mikor a teremtés kezdődött. És ama magas fokú kifejezés értelme: „Az Ige Isten vala“, helytelenül van fordítva a közönséges kiadásban, mert annak értelme helyesen visszaadva ez volna: a Logos isteni vala, vagy egy rész az isteni természetben; mert ha mi a görög sorrendet követjük és szem előtt tartjuk, hogyan határozza meg a kétséges mondat első része a másodikat: — „Az Ige (Logos vagy Teremtő tényező) Istennél vala és az az Ige Isten vala“ — azt látjuk, hogy az a hely, a maga egészében egyszerűen az Igét mutatja, mint az Istenségnek megnyilatkozását, világosan elkülönítve attól és alárendelve magának a Végtelen Istennek. A tudós és őszinte Reuss megjegyzése nagyjelentőségű: „Nincs sehol semmi állítás abszolút előre-létezésről.“

¹ Ján. V. 26—27, XVII. 5. — ² Ján. X. 30—36. — ³ Ján. V. 17—19.

⁴ János IV. 34, V. 30. — ⁵ János XIV. 9. — ⁶ János V. 23. ⁷ János V. 19.

⁸ Ján. XIV. 20.

Azonban azt meg kell vallanunk, hogy a Jézusról, mint Logosról való felfogást, a mint ez evangéliumban adva van, köd veszi körül s mi valóban nem tudjuk határozottan megállapítani, hogy minő rangot tulajdonított neki a szerző. Kétségtelen, hogy tárgyáról nem gondolkozott elég világosan. Csaknem megközelítjük gondolkozásmódját, midőn azt mondjuk, hogy Jézust egy igen magas fokon levő isteni lénynek tartotta, ki bensőleg van azonosulva Istennel, de egyéni különbség választja el az Örökkévalótól. Két felfogás található az evangéliumra: egyik az orthodox, mely a Háromság második személyét látja megrajzolva, a másik a rationalis, mely azt vitatja, hogy semmi több, mint embersége van feltüntetve azokban, — de mindkét felfogás hibás.

Valóban ez evangélium a traditionalis értelemben vett egyetlen váltság-elvet sem foglal magában; igen határozatlanul szól a Jézus szolgálatáról, de a tárgyat meghagyja amaz általános előadásban, hogy azok, a kik azonosulnak vele, megszabadulnak.¹ Azonban e munka olvasása közben nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy az Jézusról tisztán idealis rajzot ad. A sokféle adat alapján azt a meggyőződést formálta róla, hogy ő mindent tehetett; de bármily hiteles anyag lehetett is szerzőnek birtokában, a mi előttünk van, az nem historiai följegyzés, hanem „a gondolkozónak szabad felfogása“, — a Jézus életének rendszeres bemutatása, theologiai szempont szerint megállapítva, mely anyag jóllehet nem szándékosan gyártott események, vagy mondások összesége, mindazonáltal alaktalanul, szintelenül és szabadon adják elő a hagyományokat.

A negyedik evangélium bizonyos szépséget és kiválóságot nyújt róla, — szelleme helyenként megjegyzésre méltóan szép és sok gondolata fölemelő, — azonban a Jézusról, mint Logosról vagy isteni Igéről való felfogás, a mint ott adva van, lényegesen eltérő az első három evangéliumban található Jézusképtől. Az tény, hogy ez utóbbiak ugyanazon személynek nem különböző képei, s hogy mindenik egyformán szabatos és historiai, a minta dogmatika-theologia fölteszi; de a negyediket úgy kell tekinteni, mint Jézusnak a Logossal azonosítását, életének történetét a világegyetem és emberi történelem philosophiájának kellékeihez illesztve. S

¹ Ján. V. 29, VI. 40, XII. 26. 46.

jóllehet a negyedik evangélium a Jézus életének nem szándékos meghamisítása, de egy theoriát ad róla, a mely mindinkább növekedett halála után a között a nép között, a mely sohasem is látta őt; s ez okmány bár nagyon értékes, mint ama felfogások megörökítése, melyek róla fennmaradtak, mégsem fogadható el tökéletesen szabatos történelemnek s nekünk nem is szükséges ahoz fordulnunk Jézus elveinek megismeréséért.

Más felfogások is találhatók az új-szövetségben, melyek némileg különböznek az itt említett felfogásoktól, mint pl. a Zsidókhoz írott levélé, mely összeköttetésbe hozza őt a régi rendszer áldozati képével, s a félig-páli leveleké — az Efézusbeliekhez és Kolossébeliekhez írotté, — melyek átinenetet alkotnak az apostol új-Ádámjától a Logos-elvre, továbbá a Jelenések könyvéé, mely Isten Bárányának tünteti fel Jézust, azonosítva bizonyos nagy világmozgatókkal; — azonban ez a zsidó symbolismusnak és a keresztény hitnek hiányos folyamata, a mely amaz apocalypticus műnek kettős eredetét is nyilvánvalóvá teszi. Azonban ezek nem éppen alkalmasok a vitatkozásra, mert félő, hogy a főképpen következményt elhomályosítják a részletek.

Nem látjuk szükségesnek részletesen elősorolni azt a sok anyagot és következményt, melyeket különben az általános igazság is igazol, oly tisztán és hathatósan nyilvánulnak emez újszövetségi iratok összehasonlító tudományában; néhány megjegyzést azonban mégis teszünk röviden: 1. Mindkét mozzanat és különbség Jézusra volt vonatkoztatva az első százév keresztényeinek hitében; és mindkettő, t. i. ama mozzanat és ama különbség, a mint a Pál egyetemes evangéliumában, vagy a negyedik evangélium eget átölelő philosophiájában feltüntetve van — vajjon kutatható-e tisztán történelmi alapon? Ugy látjuk, hogy a változások, melyek Jézus természetére és hivatására vonatkoznak, csaknem mindig a legkorábbi tanítványok véleményeiben alakulnak ki. A synoptikusok míg egyfelől Messiásnak tüntetik fel Jézust, addig másfelől sokat különböznek egymástól fontosságukra és előadásukra nézve. Pál ismételjük, teljesen új szempontból fogta fel jellemét s megtalálta benne az új-Ádámot; a negyedik evangéliumban pedig csaknem megszűnik ember lenni a Logos philosophiai fogalmával való azonosításában.

Ha gondosan vizsgáljuk, semmi különöst sem találunk a

názáretli prófétára vonatkozó elv eme szükségszerű fejlődésének logikai úton való kikutatásában; az erőket elegendőknek találjuk, hogy ez eredményeket ama gazdag és változatos műveltségben a lehető hatásosan létrehozzák, a melybe életének története esett. Nem találunk hirtelenében oly hitbéli gépies egyformaságot, mely annak megértésére különös isteni gondviselés közbenjárását teszi szükségessé, s nem találunk helyet, mely egyetlen fogalomnak is azt az önkényes látszatot adná, hogy az akkor létező történelmi körülményt elhallgatták volna, és a melyet csak természetfölötti beavatkozás tud megfejtetni. Nos, ez a különbség, vagy talán éppen ellenmondás, a Jézusról való felfogásokra nézve ezekben a bizonyítékokban nyilvánult meg és kutatható történelmi alapon. Amaz iratok, melyek ily különböző felfogásokat nyújtanak Jézusról, nem fogadhatók el egy csalatkozhatatlan kijelentés részeiül. Oly sok azokban a történetellenes és ez a teljes inspiratio dogmáját töri meg.

2. E különböző theoriák ninesenek összhangban s azok közül egyet sem fogadhat el teljesnek a jól-informált modern ész. Nekünk azt kell tennünk pontosan, a mit az első keresztények tettek, hozzáuk Jézust viszonyba észbeli tehetségünkkel, az emberről való elméleteinkkel, a történelemmel és a természettel, mint ők összeköttetésbe hozták a teremtésről való ismereteikkel és az isteni gondviseléssel; azaz a Jézus szolgálatát ismételnünk kell a modern tudomány álláspontjáról, elválasztván az igazságot a tévedéstől, legalább annyira, a mennyire a tisztességes kritika alkalmazhatja ezt a processust életének ama töredékekből álló és elégtelen emlékirataira, melyeknek birtokában vagyunk. Tiszta kell legyen minden rationalis gondolkozás előtt az, hogy Jézus a mi szemeinkben nem lehet sem zsidó Messiás vagy új-Ádám, sem Teremtő Ige; mert az erre vonatkozó minden ideál és symbolum a múlté. Vissza kell vetnünk személyére vonatkozólag minden theologiai felruházást és a mennyire lehetséges, történelmi valóságában kell nézzük őt; s akkor kell tőle származtatnunk mindenféle szellemi segítséget, mit jelleme nyújthat, ha már tanulmányoztuk a modern gondolkozás világánál.

S mégis midőn ismételten átgondoljuk azt az életet, csak megerősíthetjük Keimnak következő merész kritikáját és tiszteletreméltó elvét: „Minden kérdésen felül áll az, hogy vallásának

vezető kifejezései a legbecsesebbek és az emberi ész legkiválóbb szerzeményei. Isten az ember Atyja; az ember rokon Istennel a természet és Istennek szerető gondviselése által; minden emberi élet örökbecsű és sorsú létezés; az Isten iránti valódi szolgálat tisztán a szív tulajdona; a testvéri szeretet megmérhetetlen; oly kötelék, mely messzi kihatóan köti össze az embereket a fajjal; a világi anyag egyáltalában nem botránykő a kegyesség előtt, hanem Isten tükre, az öröm és vigalom, a parancsolt és önkéntes munka légköre; a család szentség; az állam-törvény jog; a bölcseségnek és művészetnek művelése Isten dicsőítése, — ez a vallás, minden dísz és divatszerűség nélkül, betűjét és szellemét megértve és tapasztalva, valóban a legmagasztosabb és örökké tartó szó, mely valaha a földön kimondatott és örökké ajánlatos, mint kényszerítő szükségesség azoknak, a kiket sem fel nem ment a kegyesség, sem nem találnak gondolkozásokkal és tervezgetésükkel valami igazabbat, szellemibbet, erkölcsibbet és emberibbet.“

3. Már az a tény, hogy Jézus ily reményeknek, hajlamoknak és vizsgálódásuak lett központja, mutatja, hogy ő mély és jótékony benyomást tett a világra. A különféle elméletek egész bizonyossággal meggyőznek arról, hogy volt valami életében és befolyásában, a mi fényt árasztott; s oly hatást keltő volt személyisége, hogy az emberek vágyódtak legfőbb eszméikkel kapcsolatba hozni őt és lényét igen magas szempontból magyarázni. Azonban meg kell emlékeznünk arról is, hogy a mi az emberiség újjáalkotására mindama vizsgálódásokban munkálkodott, az az ő fenkölt személyiségének hatalma volt, de ez elméletek erkölesi nagyságára soha átalakítólag nem hatottak. A Jézus szolgálata ma is tisztán abban rejlik, hogy megilleti szívünket és arra késztet, hogy azt tegyük, a mi gyöngéd, igaz és hősie.

Különösen a mai korban, midőn oly sokat hallunk a valósi elvek visszaállításáról, a rationalismus keresztpróbáját a Jézus személyével való bánásmódban kell megtalálnunk. Bármiféle vizsgálódás, mely meghagyja hitünkben a régi természetfölöttiségnek egyetlen foszlányát, a tudomány körén kívül esik s megfelelőnek nem találhatjuk. E centralis ponton kell megvívni a kor küzdelmét; itt van utolsó sánczolata a traditionalismusnak és itt kell győzelmet nyerni a modern szellem által,

mielőtt a vallás egy új kormányzási alapja jönne létre egy színvonalon azzal a gondolkozással és érzelemmel, mely gátat vet a jövő uralmának. Míg az emberek nem fogadják el Jézus tiszta emberségét, — mindig lesz zavar az egyházban és lesznek összeütközések a vallás apostolai s a tudomány szószólói között. A vallási elvek addig nem hozhatók tökéletes összhangba ismereteinkkel, míg minden csodás és közbenjárói hozzáadástól meg nem tisztul a Jézus alakja.

A meddig a nép megmarad azon a ponton, hogy úgy gondolkozzék róla, mint természetfölötti jellemről, mindig lesz ellentétes irány életükben s a dolgok igazságára nézve sem lesz a gondolkozás egyöntetű. A vallásos érzelemnek és tudományos szellemnek maradandó és gyümölcsöző rendbehozása nem lehet meg addig, míg az emberek nem meritik Jézus emberségéből vallási felfogásaikat. Semmi egyéb nem fogja kielégíteni a tudományos igazság, a történelmi tudás és bibliai kritika követeléseit, mint ez; sem pedig az erkölcsi eszményét és az emberi érzelemét. Első kötelességünk tehát: teljesen megvilágítani Jézusra vonatkozó eszméinket; a természetfölötti közbenjáróság minden maradványának félretevése által, mely oly hosszasan vont homályt történelmi jellemére, észszerűvé tenni küldetéséről és természetéről való felfogásunkat; mert a hitnek egy hajója sem vitorlázhatik tizenkilenc évszáz tengerén át sikeresen, ha csak nem Jézus tiszta embersége adta a biztosító erőt annak partrajutásához.

Ez a helyzet olyan, hogy mindenki némi félelmet érez a cselekvésnél. Ez azonban nem fosztja meg Jézust dicsőségétől, s nem veti el életünknek szellemi segédforrásait. Jézusról, mint tisztán történelmi személyiségről gondolkozni az emberi határon belül, annyi, mint egy magasztos terv szerint megalkotni az isteni gondviselést, mi által benne azt a jellem-typust látjuk, melyen át a korok mutatják. A mint reá tekintünk, azt mondjuk, hogy ez az emberi élet ama tulajdonsága, a mely Istené volt a kezdetről való felfogásban. Szeretni Jézust, mint embertársunkat, a ki született, mint mi születünk s a ki semmi természetfölötti tulajdonság által nincs elválasztva tőlünk — annyi, mint lehetőleg felfogni és sajátunkká tenni a szellemi kiválóságot és megerősíteni a mindörökké tartó isteni vágyódást magunkban, mely cselekedeteinkben is érezteti, hogy élhetünk és kell éljünk

úgy, mint ő élt. Jézus, ha az isteni lehetőséghez vezető emberi természet lépcsőjének tekintjük, reánk nézve az „élet útja,“ s mint ilyen, sokkal befolyásosabb jellem, mint midőn mulékony látásunkban, jóllehet kegyes szándékkal, Istennek képzeljük őt. A Jézusról való felfogásunk őt, mint testvérünket az emberi lények között, nagyobb hatalom új trónjára helyezi s közelebb is hozza szívékhöz mint sokkal ihletettebb személyiséget. Ő maga határozta meg magát legjobban, midőn így szólt: „Kövessetek engem,“ — mert ez oly beszéd, mely magában foglalja a természet képmását maga és hallgatói között; parancs, mely lelkesítőleg hat reánk a mint érezzük, hogy hozzá hasonlóan élhetünk, mert mi valóban osztjuk természetét. A legistenibb szolgálatot akkor tesszük a keresztnek, midőn azt az emberi lélek megnyilatkozásának tüntetjük föl.

KOVÁCS LAJOS.

A testvériség.

A megváltó eszmék közé tartozik a testvériség eszméje is. Méltó arra, hogy most csak ezzel foglalkozzunk. Miért? Azért, mert nekem úgy tetszik, hogy ez mintegy függőben hagyott kérdése a kereszténységnek. Ki van kapcsolva a munka programjából. Mig a lelki-, a gondolat-, az érzés-, a tett-szabadságban annyit, a mennyit, de előhaladást a multhoz képest mégis csak láttunk; s mig az egyenlőségi eszmékből is sok megvalósult, a törvény legalább elvontan faji és hitbeli egyenlőség dogmáit hirdeti, s ha egészen megvalósulva — sajnos! nincsen is, de legalább állandóan felszinen tartatik: addig a testvériség keresztényi elve, extasisba ejtő gondolata, ha olykor egyes forrongóbb kedély hangulatában meg is ragadta az ember szívét, s magasra emelte az öntudatot, vagy éppen ölekezésre és testvéri csókokra vonzotta is össze a emberek összeségének külön-nemű elemeit, — mondhatnám, mégis csak a jámbor ohajtások ködös és meseszerű régióiba maradt. Eltemetett népek sirhalmain botorkálva járunk, özönnel foly a könny, patakokban ömlik a vér, örökös a dulakodás az érdek és szeretet között, a testvérper a társadalomban: — nincs czáfolat! — a testvériség gondolata ma még elérhetetlen távolba ragyog; s a mit annak jelszava alatt árulnak, az nem testvériség, vagy legalább nem keresztény testvériség. Pedig akár vallás, akár lelki forradalom, akár család, akár iskola, akár templom, akár politika hozza közelebb, vagy valósítsa meg idők után a testvériséget: azt a világ, mint egyik újat, a megváltók sorozatában fogja emlegetni! . . .

Mit értünk testvériség alatt? Ennek magyarázatában olyan alapra térek vissza, *melynél mást* — az Irások szerint — *senki sem vehet: az Ur Jézus Krisztusra!* . . .

Ő egy szellemi testvériséget teremtett. Ő azt mondta, hogy mi mindannyian a mennyei Atya gyermekei, s épen ezért

egymásnak testvérei vagyunk. Ő nem tartá megegyeztethetőnek az emberi méltósággal, hogy az egyik ember a másikat az állatóság alantas fokára helyezze; nem tudá kiegyeztetni jobb érzelmeivel, hogy szívéből kizárja embertársát, ki vele egy vérből való vér, egy csontból való csont: tehát ledönti a válaszfalat az úr és rabszolga között, az emberi könyörületet kiterjeszti az emberi osztályok mindenikére.

Nem értette ő tehát — a mint ma némelyek érteni tőle szeretnék, — hogy a szolgák lovon üljenek és a királyok gyalog sétáljanak. Azt sem értette, hogy az állami és nemzeti lét szükséges korlátai széttöressenek, hiszen akkor nem siratja pusztuló hazája sorsát. Nem értette, hogy atyádfiát tagadd meg, ki így szólt: bocsáss meg hetvenhétyszer is. Hanem azt értette ő testvériség alatt, hogy az ember találja módját a testvéri lelkeknek a megfelelő boldogságban való részesítésére, és hogy az egyik lélek ne a másiknak, hanem mindkettő az Istenség fogalmának, — s talán nem tévedek abban sem, hogy a haza fogalmának rendelje magát alája! . . .

S hogy csakugyan ezt értette ő testvériség alatt, mutatja az, hogy egész világ fölfogásában előtte az *egyén* a fő! Tökéletes voltunk is emberi. Benne az emberben rejlik megválthatósága. Az önerőnek szabad fejlődése a haladás kulcsa: így fogta ő fel. Az ember nem a föld nyomorult férge, hanem Isten gyermeke, s azzá erőinek és tehetségeinek kifejlesztése által levén, joga van maga iránt jóakaratot várni, de joga van követelni is és továbbá, ha fogyatékoságaiért, önvétkeiért mások és önmaga előtt pirulnia kell, nem foszthatja meg semmi hatalom amaz örömtől sem, hogy felemelkedésében a saját maga erejét élvezze. A kereszténységben ezért van mintegy a legkisebb individuum mértékéhez szabva a tökéletes ideál mintája. Innen van, hogy a judeai ácsműhely égig érő létrája nemcsak a kiváló nagyoknak készült, hanem mindenkinek; s ez azáltal van elérve, hogy a legalsó talajról vezetnek föl fokai az elérhetetlennek látszó magasba. Innen van, hogy a megváltás folytonos folyamat, mert abban a tényben az embert önlelke emelte magasra, — lelkét való állapotának öntudata; öntudatát pedig nem a kortársaknál egy mindenben tökéletesebbnek teremtett lény erkölcesinek ráruházása, hanem a maga köréből magasra kiemelkedésnek útmutatása, példaadása, tehát egy hozzá hasonló természetű lény lelki

nagysága, s így az ember — minden ember lelki erejének öntanulsága — serkentette föl s kapcsolta bele az élet érverésébe.

Honnan veszi tehát e világnézet szerint a maga kifejlődésének föltételeit az egyéniség? Önerejétől és a közvetlen környezet hatásaitól. S kifejlesztvén magát, az önerő szabad fejlődése alatt nagygyá levén, kinek adja vajjon vissza, a mit kapott. Első sorban újra csak a környezetnek, tehát annak, a mitől öneje után a legtöbbet nyert.

A kereszténység foglalata: a tökély és szeretetre nézve ebben találok én meg az újmutatást. Mikor az egyéntől tökéletesedésre való törekvést vár, ebből látom, hogy azt honnan kívánja meríttetni; mikor pedig a szeretetet, mondjuk a testvéri szeretetet paranesolja, ugyan csak ebből látom, hogy azt első sorban hová, meddig, s kikre kívánja kiterjeszteni. A kereszténység erős individualitást, egy-egy mikrokosmost akar, — egyik jelszava ezért: a tökély; de azt is akarja, hogy minél erősebbek az individuumok, csak annál inkább szenteljék magukat a közérdek, a közjáva, a közélet gondozására, — másik jelszava ezért: a szeretet. Főlkelti az egyéni erőket, nemhogy sablonszerűen másolják az átlag-ember halvány képeit, hanem hogy emelkedjenek; s mikor ezt teszi, egyszersmind egy célra is irányítja azokat. Kifejleszti az egyéniséget, hogy aztán ha kifejlődött: rányomja erős bélyegét a korra, — az erős egyéniségek alapjaivá legyenek erős társadalmaknak, erős társadalmak erős nemzeteknek, s erős nemzetek biztosítsák a emberiségnek a haladást.

S hogy ez benne van a kereszténység szellemében, világosan látom abból is, hogy a mi áll az egyes egyéniségre, kell álljon a *nemzeti egyéniségre* is. A dolog természete zárja ki, hogy a keresztény világelv nem akarná a nemzeti egyéniséget... Kiterjeszti az elzárkozottság köreit kivétel nélkül mindenkire, hogy legyen vége a párttusák sorvasztó és meddő, kicsinyes és méltatlan küzdelmeinek. Nem akarja, hogy eltörültessék az egyén sehol, csak azt nem akarja, hogy elvontan éljen. Nem akarja, hogy nemzetek megfosztva legyenek egyéniségüktől, hiszen hajnalán a keresztény mivelődésnek áll előtérben elég szomorú intő példája a nagy római egység mellett a rabszolgaságnak, az erkölcsi sülyedésnek s a miveltség nagy terhével való egy helyben maradásának. Nem akarja, mint józanul senki sem akarhatja — a kosmopolitismust, mert mint a családi élet

megbomlása a nemzeti sülyedésnek, a nemzeti érzet pusztulása az általános sülyedésnek előjele... Avagy miért is ragaszkodom távoli nemzetek lakóihoz jobban, mint testvéremhez, mikor nem élhetem — bizonyos határok között — csak a saját fajomnak életét, csak a magam módja szerint boldogulhatok? Miért szeressem jobban a világ bármely fiát, mint nemzetemet, mikor a hol fejlődés van, ott a dolog mivolta szerint elkülönülésnek is lenni kell, s mikor emberi természetünk parancsolja, hogy legboldogabbnak mégis csak azt a földterületet kell tudnunk, a hol mi lakunk? A történeti tudat — úgy hiszem — nem hasztalanul fejlődött ki s fejlődött nagygyá. A nemzeti egyéniség drága, mint akár az egység. Vagy még drágább. S be kell illeszteni azt a gondviselés tervszerű működésébe... S ez nem a heterogenitások szaporítása, hanem a homogén elemek és tömegek az emberiség tulajdonságaira nézve kedvezőtlen voltának felismerése, — bizonyítása annak, hogy valamint anyagi világ, szintugy érzelmi világ, — illetve világfelfogás sincs melegség nélkül... Tiltakozás ez az antipatriotismus apostolkodása ellen, mert a történelem csonka nemzeti egyéniségek nélkül; de kőznyújtás a keresztény eszme egyúttal az internationalismus józan és helyes törekvéseinek is, melyek a nemzetek testvériségét ezélozzák.

Szebb és felemelőbb czélt ma sem kívánhatunk! Mert az lenne csak az emberi élet, ha a miveltség magvai, mint egy czélra irányított erők használtatnának arra, hogy az egyetemes és jótékony ismeretek legyőzzék a világi bajokat, a tudatlanság jobbágyságát, a romlottság rabszolgaságát; s a vérengző fajgyűlöletet megszüntessék, a testvéri kéz által ejtett sebeket meggyógyítsák. Ma sincs más útja a boldogságnak, mint ez: nemzetek testvérekként kezdet a kézbe, szivet a sziv mellé állitva — összefogózni; — keresztényi eszelekvése segíteni mindenkit tettel és szóval; megmivelnit a földet, hogy abból hervadhatatlan erővel törjön elő az „új föld„ gondolkozása, szóval nem hagyni tovább hazátlan bujdosni a Kriszust fenséges eszméjét, a testvériséget, hanem belevonni az idők chemiai folyamatába: ezzel tartoznánk az eszmének... Ne foszszak meg tehát az emberiséget attól, hogy érvényesüljön az őszajátságainak az a része, mely külön-külön a nemzetek sokaságában van elszórva; vigyék előre a nemzetet mint olyant, nem pedig az embereknek egy soha megnevezhető

tömegét; s végül lássák be a nemzetek az erőszak czéltalan-ságait, tudva vagy öntudatlan; de akkor mindezek csak egy czél kiküzdését fogják szolgálni, mely az emberiség, nemzetiség és egyéniség közös czélja; mert „az emberiség, hogy halad-lasson az egyes nemzetek munkájára szorul; az egyes nemzet haladása pedig kiváló egyéniségek érvényesüléséhez van kötve.“¹ S e czél: a keresztény testvériség!!

Nem foglalkozom bővebben, hogy eleitől fogva mik voltak akadályai a kereszténység e kategóriába eső része megvalósulásá-nak. Hogy az u. n. vad-emberi ostobaság, melynek kellemesebb volt érezni a testvériséget még tán az ásványnyal, növénynyel vagy állattal is, mint az emberrel; vagy a fanatizmus, mely ölt, gyilkolt szent meggyőződésből, mert tökéletesen meg volt nyugodva rajta, hogy a lángok között rikoltozó szerencsétlennek ő teszi a legnagyobb szolgálatot: szóval, hogy mindezek mikép állták útját a testvériségnek — a történelem kérdései. Aztán ezek a cselekvések mámorban, szenvedélyek sugalló ereje, örültség hatalma alatt hajtottak végre, tehát egészen nem is lehet beszámítani. . . . Hanem mit látunk ma? Mik akadályozzák most a testvériség szép gondolatának testté válhatását? . . . Ha ma is van még türelmetlenség, az csak a számítás műve, a kereszténységtől való távolodás. Az érzelmi és értelmi érdek-ellentétek fejlesztése, készítése annak az erkölcsi zárószámadás-nak, mely elleneink czéljáról szól: csak mesterségesen eszkö-zölhető. A Kain kérdések ismétlése: „avagy őrizője vagyok-e az én testvéremnek?“; vagy a samariai nő csodálkozása: „hogy eshetik, hogy te, zsidó létedre tőlem vizet kérsz?“ — csak a haszonlesés, önzés, lelki erőtelenség motívumai, a társadalmi eszme-söpredék szülöttei.

De mégis kérdeznünk kell, hogy mi segíthet?

Olvastam valahol, hogy minden igaz és nemes *erkölcsi érzés* összeolvasztja, csak az önzés az, a mi szétválasztja az emberi-séget. S valóban így van! Akár gyász, akár pusztulás, akár inség, akármicsoda megindulás meglágyítja a sziveket s köze-lebb hozza egymáshoz a solidaritás ösztönével. Együtt érzünk. Egymásra támaszkodunk. A veleézés gondolatában a más ellensége, a mi ellenségünk. Nem nézzük, hogy a megtámadott igazság — a másé. Magunké is. Leomolnak az elszigetelő válasz-

¹ N. Kép. vil. tört. XI. köt.

falak! . . . Csakhogy nagyon ritkán . . . Miből nyilván való a mi továbbbithatatlan kötelességünk: hogy tegyük gyakoribbá a magunkba mélyedés perceit, az erkölcsi érzés eleven tudattá való fejlesztése által. Mi a nehézség? Ma a vele-érzés és erkölcsi felmagasztosultság egy bizonyos magasabbrendű nemével szoritanók meg — mondjuk — annak a búr harczosnak kezét, ki a fájdalmak Kálvária útját véges-végig járta. Csak azok ne tudnának-e tehát a testvériség érdekében tenni valamit, kiknek egész történelmük vérrel és könnyel van megírva?? . . . Lehetetlen! . . . De ez még csak a feltétel . . . A keresztényi elv jövődő uralmának történelmi élő kezessége.

Hajtsuk végre továbbá a testvériség érdekében *az evangéliumi demokrácia* programját! . . .

A kereszténység nem csupán a hittételek halmaza, hanem a rendszerbe foglalt *hitélet* is, mely arra tesz alkalmassá, hogy az ember önmagát fejlessze, tökéletesítse, hogy a meglévőből újat teremtsen. Teremtsen hát újat; hadd vessé reá fényét a jövő képe az evangéliumi demokrácia hajnalának a pirkadása. Ébreszszte fel azt a szellemet, mely egykoron a kereszténység historiai fejlődését leginkább biztosította; ma pedig a demokratikus állam modern követelményeinek érvényre juttatása napjaiban az emberiség nemzeti és társadalmi továbbfejlődésére elhatározó fontosságú. Ha az a szellem, melynek incarnatiói a *jászol, bölcső és istálló* Betlehemben, az *ácsműhely* Názáretben, a *tudatlan* elem az apostolokká elhívásban, a *szegényekre* való hivatkozás az evangéliumokban: erkölcsi erejének döntő súlyával beléeshetik újra a közvélemény mérlegébe, — elpusztul a legborzasztóbb tömeghangulat, mely szerint csak vérrel lehet elérni valamit; el a csalhatatlanságot igénylő caesari örület, mely akkor sem jobb, ha a commune jutott uralomra; s az ember az embert emelkedettebb szempontból nézván, meglátja, hogy az általános boldogulás, a kebel e legtitkosabb vágyának diadalra jutása — nem ellenfele a ma berendezett társadalomnak; s éppen ezért társai iránt nem kicsinyes irigységgel, nyílt vagy alattomos rosszakarattal, hanem az indulatok tisztító tüzén átment jóakarattal, testvéries érzéssel lesz eltelve!! Ez megfogja oldani a társadalmi kérdést is. Nem a rombolás, communismus, social-demokratismus óhaja szerint, hanem a dolgok természetes fejlődése útján, a lelkekben végzett építés által, az evangéliumi üdvöt teremtő és hozó demokráciával, az evangélium hatalmának demokratizálásával!

Addig is álljuk útját a békés egyetértés megzavarásának. Akadályozzuk meg az osztályharczokat, a felekezeti és nemzetiségi surlódások és viszályok kártevéseit. Vegyük elő a szabadvélemény nyilvánításnak olvasztó és forrasztó tüzét, miáltal egy szív, egy lélek lehetünk, ha azonnal nem is, de egyelőre legalább apasztani fogjuk a gyűlölködést!

Mondják, hogy a demokratia álmodozásában csalódni fog. Mert ha a szabadsághoz fordul s a népek és saját tagjai között levő concurrentiát szervezi, eléáíl az életért való küzdelem minden bajaival. Ha pedig az egyenlőséghez fordul s a népek jóllétét egy megfelelő színvonal megteremtése által eléri, akkor az eszményi elvesz a közönséges utilitarismusban.¹

Mindez lehet, hogy így lesz. De abban aligha fog csalódni a demokratia, hogy ha a testvériséghez fordul: a szegény, a tudatlan, a gonosz, — korunk e borzasztó sebei hozzá fogják kiáltani: nézz meg jól — elvakúlt ember, én a te tested vagyok, s én a te véred vagyok, tőrj el engemet, szüntesd meg a testvér szomorúságát, szeressük egymást!! S e kiáltásnak hatása lesz! A keleti parabola reveláló erejével fog hatni, mely szerint a vas semmi más tárgy ütésétől, azért nem ad oly hangot, mint a vasétól: mert a testvér ütése legjobban fáj!

¹ Sabatier: 1885. Ker. Magv. 2. Párisi lev.

BÖLÖNI VILMOS.

Mária Terézia egyházipolitikája és annak következményei az unitárius egyházban.

(Folyt.)

Az egyes ekklezsiák történelmében talán a leginkább meglátszik a Mária Terézia egyházipolitikája által követett elnyomás. Nagyon mostoha bánásmódban részesültek minden oldalról. Az elnyomó hatalom nemcsak politikai, magánjogi, gazdasági téren működött, hanem a családi szentélybe is behatolt. A jezsuiták végezték a missioi munkát. Ők térítési céljaikat párosítva pénz és vagyonszerzési vágyaikkal, némely vidéken a legdurvább visszaéléseket követték el.¹ A hatóságokkal egyetértve korlátozták az unitárius jogok működési körét. Nem engedték, hogy ezek leányekklézsiákban ésszorványban levő hiveiket látogassák. Ilyen helyeken a hivatalos szolgálatot az odavaló plébanos végezte. S ha valamelyik pap mégis meglátogatta beteg hiveit, azokat vigasztalta, urvacsorát adott nekik, ez már nagy hiba volt, a miért a büntetés is kijárt. Az unitárius pap vegyes házásokat nem eskethet meg, ezt a katolikus pap végzi, a ki minden egyes esetben a felektől születendő gyermekeik vallására vonatkozólag reverzalist kért. A harmadizi nőülésre a dispensatió jogot elvették. Gagyí Pálfi Dénes feleségül vette Désfalvi Simon Mihály leányát, Juditot. A gagyí pap összeadta őket. A konsistorium meghagyja az esperesnek, hogy az „illegaliter egybe kelt személjeket asztaltól és ágytól árcealja és a mig a felséges gubernium confessiója szerint dispensatiót nem parancsolnak, addig ne cohabitáljanak.”² A r. kath. papi törvényszék is sok visszaélést követett el. Az unitar. házaspárt, ha azok valamelyike a r. kath. hitre tért, azonnal elválasztotta. Nyárad-szt.-mártoni lakos: Iszlai Iszlai István jobbágyát: Ats Andrászt az unitar. pap Simon Erzsébettel összeeskette. „De az aszszony-ember — írják 1764 jul. 9.-én Sándor Ferencz marosköri r. kath. esperes és Olti István szentháromsági plébános — meg-

¹ Egy református gyermekkel történt, a miért ezt mondotta: Inkább meghal, mintsem vallását változtassa, bevitték residentájukba s ott „hajánál fogva felakasztották, lábai alá tevén valami faszegeket, hegyeseket, melyeken sokáig nem állhatván, odaigérte magát.” H. i. m. 276. l.

² Prol. gen. cons. II. 323. l.

ismervén az valóságos és igaz hitet, convertált ad fidem Romano-catholicam; férje pedig Áts András megmaradott, maradni is kíván in sua secta unitaria. . . . Simon Erzsébet is többég elébbeni férjével, mint unitariussal lakni semmiképpen nem akarván, azért elébbeni házasságát Áts Andrással nem akarja ezután követni. Innen . . . a férfinak és asszonynak szabados és kötél nélkül való élet engedtetett és engedtetik.¹ Az unitar. férfinak vagy nőnek más vallásúval való egybekelését csalásnak, cselnek nyilvánítva, elválasztják. Jobbágyfalvi Szásztelki István unitar. vallású házasságot kötött Pap Judit görög hitű nővel. „Ismer-tessék meg ez a dolog — mondja Sándor Ferencz kath. esperes — mert az ilyesféle *csalást és cselet* a törvény nem oltalmazza“ . . . A papi törvényszék a személyek között semmiféle okot, mely együttélésüket megakadályozta volna, nem talált és mégis a házassági kötelék alól az illetőket feloldották.² Az unitar. papnak csak unitárius vallású gyermeket szabad keresztelni, és ugyanezt a bábaasszony is elvégezheti. Egyházi bíróságunk a feslett élet, paráznasáért járó büntetést vagy egyáltalán nem, vagy pedig igen enyhén gyakorolhatta. A katolikus ünnepeket az unitar. pap hívei előtt ki kellett hirdesse és azok megtartására vigyázzon. 1767-ben „keményen kezdték a katolikus ünnepeket observáltatni.“ A kiről megtudták, hogy bár mit is dolgozik „várdára vitték és jól meghuzván bocsájtották el . . . A nemes emberek szekerét még a mezőről is béhajtották.“³ A katolikus egyházi építkezéseknél a protestansok s így az unitáriusok is igás és kézi munkára voltak kötelezve.⁴ A kath. templom, iskola, és más parochialis épületek építésénél a polgároknak vallás-különbség nélkül kellett dolgozniok. Ez nem volt kölesön munka, sőt az unitariusoknak saját költségükön végzett templom, iskola-javításaikat is csak sok kéréssel, folyamódással vagy még erre sem engedték meg. Marosszéken, Kálban és Gálfalván az unitariusokat megromlott templomaik kiigazítása miatt perbe fogták és éveken át zaklatták őket, míg végre 1000 forint büntetés lefizetése után a templomok kinyitását és az istentisztelet tartást megnyerték.⁵

Ekkléziáinkban az említett jogtalanságok napirenden voltak. Némely helyeken még tovább mentek az igazságtalanságokban. A Bethlen Gábor alatt hozott törvényt — a főtemplomhoz mindenütt azon vallásfelekezetenek van joga, melyhez a lakosság többsége tartozik — kijátszották. A katolikusok nagy gondot fordítanak arra, hogy ők legyenek többségben. Lelket halásznak, a mire

¹ Maros dioecesis. unitar. prot. IV. 199. l.

² Maros dioecesis prot. IV. 112. l.

³ Halmágyi i. m. 321.—22. ll.

⁴ Pokoly: Az erdélyi ev. ref. egyh. tört. III. 110. l.

⁵ Prot. gen. cons. 3, 16. stb. ll.

egy igen jó eszköz a „fundus convertitarum“, térítési alapítvány.¹ Ez alapot gr. Batthyány püspök teremti. Fredetileg „20 (husz) áttért fiu és leány tartására“ szolgált. 1768—9-ben az alap már 18700 (tizennyolcezerhatszáz mf-ra) emelkedett. 1774. jul. 2.-ától Mária Therezia is évi 3000 (háromezer) frt.-tal segélyezte. A térítés kolozsvári jó példáját — (mert eleinte csak Kolozsvárt térítették az alapítvány segélyével) kiterjesztették az egész országra s a kir. főkormányzók, r. kath. egyházügyi bizottság, a hazai politikai és egyházi hatóságok közvetítésével rendszeresen folytatták.²

Ha ilyen úton, pénzzel való térítéssel sem érték el a többséget, akkor a guberniumhoz fordultak. A gubernium, mint érdekelt fél az ügy megvizsgálására több tagból álló bizottságot küldött ki. A lelkek számbavételénél a bizottság saját tagjait is a katolikusokhoz olvasta. Ha még így sem voltak elegenden, egy-egy nagyobb családú „oláh“ embert szállítottak oda, hogy a míg a templomot elveszik, mondja magát katolikusnak.³ Mikor aztán végre többségben voltak, az unitár. templomot, iskolát s a vele járó parochialis javakat kegyelem nélkül elvették. Az unitárius papok, mesterek hiveik számának ilyen úton v. jó szaporítása szigoruan meg volt tiltva. A gubernium gondoskodott erről. 1742-ben a konsistorium a gubernium rendeletére következő utasítást küldi papjainknak. „Más valláson levő személyeket ne vegyenek át, hanemha in antecessum declarálják magukat unitáriusoknak lenni . . . Másként ab officio amoveálatnak.“⁴ Bizonyára e szigoru tilalom nélkül sem téríthettek volna az unitáriusok, hiszen ha valaki „apostata“ lett „ante citationem fogdosták, tömlőzözték, vexálták.“⁵

A katolikusok működésének könnyítésére szolgáltak a vallásügyi bizottságtól kiküldött parancsok is. Aranyos és Ud-

¹ Jakab E. A r. kath. hittérítési alap rendeltetése és története. Ker. Magv. XVIII. 99—105. ll.

² Hogy ez intézkedés eredménnyel járt, azt sajnosan bizonyítja a következő táblázat:

Kimutatás a különböző évek (1775—1780) alatt katolikusá lett unitáriusokról. E kimutatás az 1775—1780-ig a térítési alap hatása következtében áttértek létszámának csak egy nagyobb részét közli. 1. Kolozsdobokai kör. 454 (Kolozsvár, Kolozs.) Ker. Magv. XVIII. 105. l. II. 108. l. VII. 111. l. 2. Aranyos kör 478 (Abrudbánya, Sinfalva, Várfalva, Verespatak, Torda.) Ker. Magv. 105. l. II. 108. l. VII. 3. Küküllői kör. 140 (Szőkefalva) Ker. Magv. 105. l. II. 110. l. 4. Maros kör. 95 (M.-Vásárhely, Kaal, Szt.-Háromság.) Ker. Magv. 105. l. II. 108. l. VII. 5. Keresztur kör. 150 (Szt.-Demeter, Csöb, Korond, M.-Zsákod, Véczeke, Rava) Ker. Magv. 105. l. II. 108. l. VIII. 6. Udvarehely kör. 62 (H.-Karácsonyfalva) Ker. Magv. 105. l. II. 110. l. 7. Háromszék kör (S.-Szt.-Iván) Ker. Magv. 105. l. II. Összesen 1409.

³ Halmágyi i. m. 301—2. ll.

⁴ Prot. gen. cons. II. 19. l.

⁵ Halmágyi i. m. 276. 395. ll.

varhelyszék 3 · 3 helységében oratoriumok és parochiáknak etc. helyek excindálását¹ rendeli el a vallásügyi bizottság. Aranyosszéken e három hely: Bágyon, Harasztos, Várfalva.² Harasztoson a reformátusoktól veszik el a templomot. Ugyanezt Bágyonban az unitáriusokéval is megkísérik, de az elkoseredett asszonyok — mivel a székely katonaságot viselő férfiak a támadóknak nem állhattak ellent, — a jezsuitákat elkergették.³ Hogy nem a várfalvi, hanem a sinfalvi templomot veszik el, azt Dindár Dávid sinfalvi r. kath. földbirtokos a királyi fő kormányshékhöz küldött ajánlatával eszközölte ki.⁴ Dindár 7 pontban indokolja a sinfalvi templom elvételének czélszerűségét: 1. A hívek a templom elvétele után könnyen kath. vallásra térnek. 2. A várfalvi templom elvétele „csak külső különös haszonnal járna, mert ezek religiójukhoz vakmerően ragaszkodnak.“ 3. A sinfalvi fundatiók hasznosabbak. 4. Sinfalva: Kövend, Rákos, Várfalva, Mészkö, Szent-Mihályfalva faluknak közepén fekszik. 5. Sinfalváról „a szegény lelkeknek segítsége“ hamarább érkezhetik. 6. A nagy távolság miatt nem lesz „örök veszedelmek sokaknak.“ 7. 1720—1739 esztendőkhöz valamelyikében a templom elvételére már történt intézkedés. A fő kormányshékhöz tetszett az ajánlat. Az ügy további intézését Miske Imre Aranyosszék főkirálybírójára, Dindárra és a jezsuitákra bízta, akik 1772. nov. 30. a szomszéd falvakból dobszóval összetoborozták a székely katonaságot s a templomot minden javaival együtt elvették.⁵

Csak a legkisebb harangot adták vissza az unitáriusoknak. E nagy csapást a katolikusok még elviselhetetlenebbé tették az által, hogy az unitárius pappal és híveivel kontraktust írtak alá, mely szerint az elvett javakat jó szándékból, kényszerítés nélkül engedték át a katolikusoknak. A predikátor vonakodott az aláírástól, de látván vele szenvedő híveit, a kik az ijedelmektől és fájdalomtól már szinte halálra váltak, megszánta őket s aláírta a kontraktust. 1773. április 18-áig lakhatott a papi házban az unitarius pap, ekkor ki kellett költöznie. Aranyosszék főkirálybírójához törvényes elégtételért folyamodnak.⁶ De elégtétel helyett fenyegetéssel, „arestumba“ küldéssel elutasítják őket. Elkéserevve fordulnak a generale consistoriumhoz: „Kérjük az élő Isten szent nevére, ne hadjon tiszt. uraink

¹ Halmágyi i. m. 313. l.

² Halmágyi i. m. 300 l.

³ Orbán B. Bágyonról szóló leírásában említi.

⁴ A sinfalvi templom elfoglalását ajánlja D. D. Köz. Benczédi G. Ker. Mgv. XVIII. 168—9. ll.

⁵ A sinfalvi templom erőszakos elfoglalása 1772. nov. 30. Köz. Benczédi G. Ker. Mgv. XVIII. 36—40. ll.

⁶ Adatok a sinfalvi templom elfoglalásához. Köz. B. G. Ker. Mgv. XVIII. 305—309. ll.

kegyelmek minket oktatás és védelem nélkül, mert ha ügyünket fel nem veszik s ott, a hol illik rajtunk nem segítenek, mi magunkban elégtelenek vagyunk s talán foganatja sem lenne, a mi instantiánknak oly hathatos, mint a szent konsistorium méltóztatik intercedálni.“¹ A konsistorium megígéri, hogy „a panaszt az instansok instantiájok szerint per externum a flgs. kir. guberniumnál alázatosan feladni el nem mulasztja.“² De a guberniumtól semmi orvoslás sem érkezett.

Abrudbányai ekkleziánk is a sinfalvihoz hasonló sorsban részesült. 1753-ban Br. Bornemissza kincstárnok Abrudbányára ment, magához hívatta bölöni Mikó Sámuel s követeli, hogy az unitárius templomot — bizonyos pénzösszeg ígérese mellett — engedjék át a katolikusoknak. Mikó megígéri a segítséget egy kath. templom építésére, de az ő meglevő templomjukat nem engedhetik át. A kincstárnok alkuval nem boldogult, megkezdődött hát a lélek-vásárlás. Az unitarius bányász-munkásokat kényszerítik hitük elhagyására. 1775-ben már a katolikusok lélekszáma meghaladja az unitariusokét. 1777-ben a kath. püspök informálására Mária Thérézia kiadja a rendeletet, hogy, mivel a katolikusok többségben vannak, az unitarius templom legyen a katolikusoké. 1778-ban elveszik a templomot. Mikó és társai eleget folyamodtak mindenfelé, de a királyné uralkodása alatt elégtételt nem kapnak.³ Torda-Aranyos kör többi ekkleziáiban: Tordán, Toroczkón, Toroczkó-Szt.-Györgyön, Turban a dézma negyedet vették el.⁴ Mindeniknek kijutott a veszteségből.

Kolozsvár volt az unitáriusok központja, ezt szerették volna megsemmisíteni mindenek előtt a r. katolikusok. A III. Károly alatt működő jezsuita szellem kevés híjján teljesítette is a megsemmisítést, vagyonából kifosztotta az unitariusokat. Mária T. uralkodása alatt már inkább csak a térítést üzték, mert nem igen volt a mit elvegyenek. A kórházban még volt részük, de Bajtai r. kath. püspök intézkedése folytán innen is kiszorítják őket. Mikor a belvárosból a külmagyar-utczába helyezték át a kórházat, Bajtai ezeket írja a plébánosnak: „R. kath. oratoriumnak adassék át a kapu bejárásnál az első szoba; . . . a reformált hitűeknek jelöltessék ki oratorium az épület másik részében; az unitariusok oratiuma pedig adassék át a feledékenységnek“. 1768. nov. 24.-étől kezdve — királyi rendeletre — a kihalt unitar. betegek helyébe katolikusot vettek fel.⁵

A székely-kereszturi körben felállítandó r. kath. parochiáknak

¹ Prot. gen. cons. II. 386—388. ll.

² Prot. gen. cons. II. 386—388. ll.

³ Abrudbányai és Verespataki ekkleziák tört. . . . Ker. Magv. XXXIII. 220.—23. ll.

⁴ Ker. Magv. XVII. 77. l. és XIII. 295. l.

⁵ Jakab E. i. m. III. 373—4. l.

kijelölt három hely: Etéd, Szitás-Keresztur, Ábrahámfalva volt.¹ Az unitariusok rovására akartak terjeszkedni. De mivel ez nem sikerült, ők pedig itt is látni akarták munkájuk eredményét, valószínűleg így gondolkozva vették el 1779-ben a bordosi és 1788-ban a csöbi unitar. templomokat.² 1760—81.-ig terjedő évek alatt a jezsuiták: Bordos, Csöb, Rava, Szt.-Demeter, Véczeke, Bözöd-Ujfalu, Korond, stb. községekben erős actiot, elnyomást fejtettek ki az unitariusokkal szemben.³ Nagyobb eredményt azonban csak az említett két faluban értek el.

Az udvarhelyi körben sem volt kisebb a catholicismus szándéka az unitariusok iránt, mint a keresztureiben. 1774-ben Nagy Mihály tordai iskolánk igazgatójának eltemetését, mert „unitarius“ volt, Udvarhelyen nem engedték meg. A szentmihályi ekklezsia hívei vitették ki és temették el.⁴ 1777. jul. 2.-án Homoród-Karácsonyfalván a katolikusok búcsura gyűltek össze. Az össze-gyűlt sokaság a jezsuiták biztatására megtámadta az unitar. templomot. E támadásnak az unitariusok ellentállottak s az egész „processiot“ szétverték, a miért őket a gubernium perbe fogta, büntetésül a védelemben résztvevő unitar. papokat, mes-tereket, híveket elcsukatta, megbotoztatta és megrendelte nekik, hogy építessenek egy díszes r. kath. templomot. Az unitariusok nem szívesen, de mégis felépítették a gyűjtés útján szerzett összegből.⁵

Marosszéken Szent-Háromságon (régebben Szent-Rontás) a katolikusok 1752. martius 30.-án az unitarius templomot (mely a Bethlen G. törvénye alapján lett az unitariusoké), parochialis épületeit, temető helyét elvették. Az unitariusok épen reggeli istentiszteleten voltak, a mikor kevés helybeli, de annál több vidékről összegyűlt katolikus megtámadta a templomot és elfoglalta, a „papot és mestert lakásából kihányták.“ Az unitariusoknak ez annál rosszabbul esett, mivel 1740—2. évek körül az ők segítségével és szomszédságukban egy igen csinos kath. templomot építettek. Ezért április 17.-én az unitariusok templom és más javaikat visszafoglalták. A templomba bevitt oltárt „templomjukhoz tisztességesen vitetni akartuk, azt nem engedték volna: azon kath. templomhoz adjungált temető helyben kellett tisztességesen minden sértés nélkül letétnünk, melyeket azután maguk bevittek a templomba.“ A gubernium ez állítólagos „zene-bonáért“ vizsgálatot indított s a templomot zár alá helyezte. Az ügy 1764-ig húzódott. 1764. február 29.-én kihirdették a következő ítéletet: „a zár alatt levő templom a r.

¹ Halmágyi i. m. 300. l.

² Ferencz J. i. m. 244. l.

³ Ker. Magv. XVIII. 108—109. II.

⁴ Ker. Magv. XIII. 288. l.

⁵ Ker. Magv. XIII. 155. l.

katholikusoknak adassék, a falu ne „Szent-Rontásnak, hanem „Szent-Háromságunk“ neveztessek.“¹ Allítólag a nyárad-szent-mártoni unitarius templomra is kezet akartak tenni a r. katolikuskok. De megijedtek az egyezségtől, melyet a hagyomány szerint — a szent-mártoni, bere-kereszturi és márkodi protestáns egyházak hívei kötöttek, hogy t. i. bármelyik templomot támadják meg a pápisták, a többiek — 13 éven felül — tartoznak azonnal segítségére menni.²

A királyné rendeletére a nyárad-gálfalvi és káli unitar. templomokat is bezárták. Agh István püspök a kormányzékttól kapta a királyné decretumát, melyben az uralkodó kárhoztatja a szent-rontási templomnak visszafoglalását. Megemlíti benne, hogy Nyárad Gálfalván és Kálban az unitariusok királyi engedély nélkül templomot, tornyot emeltek. Hibáztatja ezért a világi előjáróságot, de az egyházit is, mivel az idevonatkozó rendeletek előttük is ismeretesek kell hogy legyenek. „E templomokat rögtön bezárják és őrizet alá teyék. Az építőket nyomozzák ki és az eredményről teyenek jelentést. Ez a mi királyi akaratunk.“³ E szigoru rendeletet végre is hajtották. A templomok zárva voltak, a mig a királyné a gálfalvi és káli unitariusok kérését meghallgatva, 1772. oct. 4.-én a gálfalvit, oct. 11.-én a kálit megnyittatja és az unitariusoknak visszaadattatja.⁴

A küküllői körben Szőkefalván 1744-ben october 30.-án⁵ „a jámbor, vakbuzgó“⁶ gr. Haller János kormányzó véteti el az unitariusok templomát. A pap és mestertől „per fraudem“ magához vette a czinterem és templom kulcsát s mielőtt megvirradt volna, fegyveres oláhokkal a templomot elfoglaltatta. A püspök, Szt.-Ábrahám Mihálynak a templom visszaadása iránti kérése, melyet a kormányzóhoz küldött, nem használt. Ugyanazon évben a Sárosi-család által testált dézmát is elveszik.⁷ Szőkefalváról a jezsuiták az egész vidékre jártak. 1764-ben a dicső-szent-mártoni templomot is meg akarták szerezni, de az unitariusok templomuk védelmére a czinteremben összegyűltek s így a jezsuiták nem mertek támadni.⁸ A templomot (Küküllő körben) csak Szőkefalván, de a dézma negyedét több helyen: Adámos, Dombó,

¹ Benkő Károly Marosszék ismertetése, 159—162. ll.

² Benkő K. i. m. 171. l.

³ Maros. dioec. prot. IV. sz. 113—115. ll.

⁴ Maros. dioec. prot. IV. sz. 184. l.

⁵ Szent-Ábrahám püspök szerint oct. 30.-án. Belényesi désfalvi birtokos az elvételt dec. 30.-ra teszi, a mi azért nem fogadható el, mert egy nap alatt az akkori körülmények között Szent-Ábrahám nem értesülhetett az elvételtől. Már pedig ő még azon évben kéri Hallert, hogy az elvett templomot adják vissza. v. ö. Ker. Magv. XII. 153—157. ll.

⁶ Így jellemzi Halmágyi i. m. 263. l.

⁷ Benzecédi G. A szőkefalvi ekklézsia tört. Ker. Magv. XII. 153—158. ll.

⁸ Ugyanaz, ugyanott.

Dicső-Szent-Márton, Bethlen-Szent-Miklóson egészen és Széplakon egy negyedét vették el.¹

Háromszéken Kőrispatakon az unitariusoknak és reformátusoknak közös templomuk volt, papjaikat is közösen fizették. Mária T. uralkodása alatt „katonai erőhatalommal foglalták el a templomot, parochialis épületeket és a külső birtokokat is.”² Laborfalván és Sepsí-Szent-Iványon a templomelvétele ügye megkezdődik 1725-ben s csak 1762-ben fejeződik be. A sok pernek, folyamodásnak eredménye az lett, hogy a templom és hozzá tartozó javak elvesztek.³ Így apasztotta a Dajka Keserű ref. püspök, fejedelmi biztos kegyetlenségei elől megmenekült ekklezsiáink számát a királyné katolikus egyházpolitikája. — Brassóban a jezsuiták az unitariusokat éppen urvacsora osztáskor támadták meg; a papot elkergették, a bort és kenyeret széjjel hányták.⁴ 1777-ben templomuktól is megfosztották.⁵

Mindenütt volt valami baj s mint Ferencz József mondja — könnyebben fel lehetne jegyezni azokat a községeket, melyekben az unitariusok bántatlan maradtak, mint azokat, a melyekben kisebb-nagyobb károkat szenvedtek. A jezsuiták, missionáriusok házról-házra mentek az emberekhez s őket szép szóval rábeszélve vagy erőszakos eszközökkel térítették a kath. vallásra. A hol az unitarius hívek templomuk elvétele miatt kis családi pitvarok fedele alá szorultak, ott sem hagyták őket békében. A missionáriusok ilyen szavakkal támadják meg az imádkozó unitariusok itt-ott összegyűlt kis csoportját: „Tü mit csináltak, tudgyátok-e, hogy a király engedelme nélkül nem lehet oratoriumot is tartani? Éz oratorium: tudjátok meg, hogy ennek megadjátok az árát, többször meg ne próbáljátok, hogy egybe gyűjjetek.”⁶ Sokféle fenyegetéssel, „marháik elköötésivel” kényszeríték, hogy a kath. templomba járjanak.⁷ Nemesoda hát, ha az unitariusok között oly nagy volt a jezsuita missionáriusok iránti ellenszenv, hogy még pénzükért sem adtak nekik eledelt. „Némely helyiségekben — írja a gubernium a konsistoriumnak — a missionáriusoknak pénzekért is megkivántató eleséget nem administráltak, melyet őfelsége is resentialt. „A konsistorium elrendeli a papoknak, „hogy ekklezsiájukban publikálják, hogy az atyafiak az ilyen missionáriusoknak pénzekért, a miben lehet, culturáljanak, ne akadályozzák az élelem fentartásával.”⁸

Az irodalom és oktatás terén is megtalálhatjuk az állam-

¹ Ker. Magv. XVII. 77. 1

² Orbán B. Háromszék leírása 50. l.

³ Orbán B. i. m. 198 l.

⁴ Halmágyi i. m. 304. l.

⁵ Ferencz J. i. m. 263. l.

⁶ Ker. Magv. XVIII. 40. l.

⁷ Prot. gen. cons. II. 286. l.

⁸ Prot. gen. cons. II. 372. l.

hatalom egyházpolitikájából származó elnyomásnak mindenféle módját.

Mária T. alatt két nagyobb iskolájuk van az unitariusoknak: Tordán és Kolozsvárt. A kolozsvári iskola anyagi helyzetét megismerhetjük a főtanácsnak a kir. kormányshoz küldött fölterjesztéséből. Szükséges volna — írják az unitarius főtanácsból — a kolozsvári iskola részére egy alkalmas hely. A meglevőknél több tanító és tankönyv. A tanítók és tanítványok részére több önfentartási mód, mert alapjaik: piaczi nagy templom, boltok, dézma, fejedelmi adományokból birt falvaik, pénzen szerzett házaik, óvári és piaczi iskolájuk, nyomdájuk 1716—18. elvették s a r. katolikusoknak adattak át. Az ezután szerzett házakat — úgy-ahogy — iskolának átalakították. Nekik más alapítványuk nincs, mint 8 (nyolcz) mázsa ugynevezett *nemes só*, a mit a kolozsvári főtanoda a kolozsi sóbányából kap; két *sütőház*, mit két kegyes adakozótól (Vargyasi Dániel Ferencz és Kaali Kun István alapítványából 1746. mart. 8.-án vették meg. L. Ker. Magv. XIII. 170. l.) bírnak, melyek jövedelme az iskola fenntartására nem elegendő.¹ Az anyagiakban tordai iskolánk sem állott jobban. „A tordai iskola eleitől fogva csak az ekklézsia (t. i. a tordai) jövedelméből építettett és *olykor* csak az ekklézsia adakozásából tartatott fenn.”² „Gyermek koromtól mostanig (1737—1774-ig) — írja Nagy Mihály professor — kenyérrel, főzelékkal, fával, sőt ázalékkal és más természetbeliekkal a tordai ekklézsia segítette és segíti az ifjúságot.”³ Így az 1721. nov. 2.-iki nagy esapást, — mikor Virmond Hugó Damián katonáival „a piaczi templomból az unitar. egyházat kizárta, elvitték az egyházi alapítványokat és egyéb egyházi javakat.”⁴ — az iskola is megérezte. Az iskola helyiséget megszorítják, mivel az auditoriumot oratoriummá alakítják át. Szentiványi Bartók János által az iskolának hagyományozott belső telekre papi lakot építenek,⁵ ezzel az iskola jövedelem forrásait kevésbitik . . . E sajtó sebek Mária T. uralkodása alatt sem gyógyultak be, sőt, a hol lehetett, súlyosbitották azokat.

1754-ben még a fa vámot is, a mit az unitarius diákok a várostól kaptak, a r. katolikus tanítónak adják.⁶ Az elemi iskolákat rendesen a templommal együtt vették el. A kormány katolikus egyházpolitikájától indítatva a templommal egybekapcsolt elemi iskolákat, a művelődés közvetlen forrásait igyekezett először megsemmisíteni vagy megszerezni, azután „a bűnös eretnység szerzőit, pártolóit könnyebb a jó utra (a kath. vallásra) visszavezetni.” A hol csak lehetett, a megkáro-

¹ Uzoni Fosztó István Tom. III. 3. köt. 758. l.

² ³ ⁴ ⁵ Varga Dénes: A tordai unitar gymn. tört. 72. l., 26. l., 19. és 29. ll., 20. l.

⁶ Ker. Magv. XIII. 295. l.

sítás nem maradt el... De iskoláink így, tépett szárnyakkal is inkább megközelítették a nevelés célját, mint bármely bőségben duskáló katolikus intézet. Ezek inkább a szerzetnek, a felsőbbségnek, az uralkodó háznak neveltek, míg amazok a haza, a nemzet szeretetét éppen úgy belecsepegtették az ifjuság szívébe, mint a vallását, az egyházét. — Az unitarius ifjuság a XVI. száz év óta állandóan látogatta a külföldi egyetemeket.¹ Mária Therézia alatt azonban alig egy néhányan² mentek külföldi tanulmányútra. — Az unitar. irodalom fejlődését a censura, könyvrevízió intézménye, nyomda hiánya meggátolták. 40 év leforgása alatt (1740—1780.) csak két könyv-kiadó írója volt az unitariusoknak: Szentábrahádi Mihály püspök és Váró Mihály marosvásárhelyi ügyvéd.³ Egyházi beszédeink⁴ tankönyveink⁵ és más irodalmi művek csak kéziratban vagy még igysem maradtak fenn. Nyomatott mű nem soknak örököltette meg nevét, emlékét.

Az erős katolikus egyházpolitika korlátlan actiója súlyosan nehezedett az unitariusokra. Jó mód, hatalom, társadalmi kitüntetés, hírnév, — de nemcsak ezek, hanem otthon és boldogság, tekintély, kényelem, élvezet, sőt a mindennapi kenyér is biztosan csak a katolikus egyház útján szerezhető meg. Sőtét, dohos levegőjű kor ez, melyből virágos élet sem az egyes unitariusra, sem az egyház egyetemére nem fakadhatott. Az unitariusok is elmondhatták Madách agg eretnekével: „Erősek vagytok, tesztek kény szerint, de jó-e a tett, itél majd az ég“... Káros következmény mindenben és mindenütt... De ne tagadjuk el, mégis volt jó, üdvös dolog is, melyet ez a nagy elnyomás, üldözés eredményezett és ez: az összetartás, áldozatkészség volt. Ugyis van az, a hol az egyik test functióinak nagyobb szüksége van egy másik test szolgálataira, ott az egyének inkább egymásra vannak utalva.

Az unitarius összetartás közmondássá vált, napjainkban is mint dicséretes példát emlegetik. Ez a dicséret a XVIII. százév unitariusainak szól, azoknak, a kik „atyafiságos összejöveteleikkel“ annyiszor eltávolították az egyházunk feje felett leszakadó félben függő Damokles kardját. Összejöveteleiknek csak egyszerű, beszélgetés színezetet adtak, de sokkal több volt ennél, mert

¹ Az Odera melletti frankfurti egyetemen 1646—1743-ig 17 unitarius ifjú tanult. „A frankfurti egyetem hallgatói Erdélyből.“ Köz. Kanyaró F. Ker. Magv. XXX. 289—290. ll.

² Tudomásom szerint csak három: 1. Kövendi Kovácsi Tamás (Ker. Magv. XXX. 290 l.) 2. Lázár István püspök és 3. Nagy György, aki hazajövetele után katholizált 1771—75. l. Prot. gen. cons. II. 390—412. ll.

³ Jakab E. i. m. III. 321—22. ll.

⁴ L. Deák M. Halotti beszédek kiválóbb írói a XVIII. sz. esztendőben. Ker. Magv. XXI. 336—48. ll.

⁵ L. Szent-Ábrahádi Mihály és Agh István püspökök irodalmi munkáit. Ker. Magv. I. 168—172. és XVII. 67. ll.

itt pattantak ki azok a gyémántszemek, azok a nemes eszmék, melyek egyházunk megmentését eszközölték.

A Mária Therézia uralkodása alatti „unitarius áldozatkészség” is közmondássá lehet.¹

¹ I. Ezt mutatja a következő adakozás: Lázár István püspök 1771-ben ment külföldi tanulmányújtára, 1776-ban jött haza. Ez idő alatt az egyház küldött neki:

1. 1773. februárban az akadémitáknak (t. i. Lázár I. és Nagy Györgynek) arányosan megosztva 402-64 frt, a mely összegből Lázár I.-nak jut	201 frt. 32 pénz.
2. 1773. májusban Lázár Istvánnak	207 „ — „
3. 1775-ben küldött összeg:	
a) Maros-Vásárhelyi tekintetes uraink	126 „ 44 „
b) Tkts. Siménfalvi ur	51 „ 20 „
c) Kolozsvári mester legények	4 „ 76 „
d) Kolozsvári eklézsia.	64 „ 04 „
4. Lázár István kimenetele előtt az eklézsiákat bejárta s az így gyűjtött összeget is magával vitte:	575 „ 23 „

Összesen: 1229-99 frt-ot¹

II. Kimutatás ² 1740—77-ig collectázás ³ után az iskolák, szegény atyafiak számára és egyéb szükségekre egybegyűlt összegről:

1. Aranyos kör 1497 mft. 13 dén. 2. Kolozsdoboka kör 42 mrt 52⁴ 3. Fejér kör 1326 mft. 83 dén. 4. Küüllő kör 878 mft. 70 dén. 5. Maros kör 1214 mft. 53 dén. 6. Udvarhely kör 1146 mft. 47 dén. 7. Háromszék kör 1194 mft. 25 dén. 8. Keresztur kör 1527 mft. 04 dén. Összesen 8829 mft. 47 dén.

¹ Prot. gen. cons. II. 390. 391. 412 ll.

² A kollektázás adatai 1740—77. évek gen. cons. prot.-ból valók. A népesedés adatait a marosköri esperesség levéltárából vettem. Dioeces. prot. IV. 132. l.

³ A „collectázás” abból állott, hogy a papok és mesterek házról-házra jártak és adományokat gyűjtöttek. A gyűjtött összeget az espereshez küldötték, ezek pedig a főtanácsi és zsinati gyűléseken az egyház pénztárába szolgáltatták. Évenként begyűlt: 100—250 mft.

⁴ Bizonyára azért gyűlt így kevés, mert a kolozsvári eklézsia, ha az iskolai szükség vagy más szükséglet hiányzott, azt fedezte.

És hogy mennyire fedezte, ez adat is eléggé mutatja: „A kolozsvári vener. unitaria ecclesia maga memorialissában illendő tekintettel jelentette, mely igen megszükölt volna ecclesiastica cassája és ebből kételenítettnek alkalmatlankodni, hogy a gen. synodus segítséggel lenne kéréseiben, a mikről eddig nem alkalmatlankodott: nevezet szerint a professoralis házakat mind eddig csak egyedül a supplicans eccela adta és tartotta, melyek közül a Monostor utcai tiszteletes professor Lázár István uram szállására recenter az eccela ezer (1000) forintot költött, azon 500 (ötszáz) forintok felett, melyeket néhai Váró Mózes uram conferalt volt annak megépítésére, és így, hogy az eccela ennyi költségben sublevattnék hathatósan installya. Megtekintvén ezért a gen. synodus az eccelésiának méltó kérését, önként accedált erre, hogy tiszt. professor Lázár István uram a Monostor utcai mostani szállásának alsó részéről költözzék a felső házakban. Az alsó részből engedvén az ecclesia Lázár uramnak annyi commoditást, a mennyire elkerülhetetlenül szüksége lészen; a több alsó rész házakat az eccela elocallja

Kerek számban 9 ezer mfrt. gyűlt be kollektázás útján, a mi mostani pénzünk szerint 80—90 ezer koronát tesz.

Az áldozatkészségben legelől jártak P. Horváth, Vargyasi Daniel, Zsuki, Kénosi Sándor, Szentiványi, Ürmösi, Maurer, Simén, Dézsfalvi Simon, Sepsi-Szentiványi Henter, Toroczka, Kaali Nagy és Kun, Bágyoni Váró és Darkó, Kövendi Gál, Tordai Székely, Nagyajtai Nagy stb. stb. családok, melyeknek adományai évről-évre megújultak. Ezeknek csak névsorát közlöm, mert adományaik mennyisége kiszámíthatatlan, megmérhetetlen.

Csodálatos lemondással áldozott minden unitarius egyháznak. Az említett kollektázási és az akadémitának küldött összeg és ez a névsor a mellett bizonyítanak, hogy az unitarius egyházban, mint erkölcsi intézményben a királyné egyházpolitikája kifejtette az erkölcsi erőt s így a hívőknél „az életszentségig fokozódó erényesség“ mutatkozott. Ennek az erényességnek s a Szent-Ábrahám Mihály, Agh István püspökök, Vargyasi Daniel Péter, Dézsfalvi Simon János, Sepsi-Szentiványi Henter János, P. Horváth Boldizsár, Ürmösi Maurer Sámuel és P. Horváth Ferencz főgondnokok bölcs és tapintatos vezetésének köszönhetjük egyházunk megmentését. Ők a jelent a jövőre néző szemmel irányították; hittek, reméltek „egy szebb jövőben“, mely a tiszta multat követi.

BODÓCZI SÁNDOR.

annualis taxusra és a taxán fellyül hatvan (60) magyar forintig a communitásunk magára veszi, hogy annuatim a cassae perceptor administralhassa az eccle számára. Ergo instantiam, mely szerént a házra recenter erogalt ezer forintnak interesse kijár usque ad ulteriozem gen. consistorii dispositionem.“ (Nro. III. prot. gen. cons. 52. l.

Barabás Ábel új Petőfije.

Petőfi. Irtá : *Barabás Ábel*. Budapest, Franklin-Társulat. 1907. 286 l. 8-r
Ára : 4 és 6 korona.

Félve fogok íráshoz, mikor csak az lehet czélom, hogy egy geniének (lángész?) készült tanítványom ne merüljön az előtte megnyilt alföldi mocsárba.

Barabás Ábelünk nevében benne van az őskori Babel. Nomen et omen : bábeli zürzavar és értetlen érthetlenség van a mult évben kiadott új könyvében.

Első szárnypróbálásakor mint marokkói sáska ugrott fel a desperado-féle esperanto-mélységbe rántó nyelv csúcsára. Még a francia akadémia is megvette e fura művet hallhatatlanjai okulására, ha a kolozsvári „Ellenzék“-nek ebben hihetünk.

Második művével Radákovies regényirót vasgerebenezte ki bécsi sirjából. Úgy megbámulta ennek semmitmondó, mégis szószaporá, üresen fecsegő magyar jellemeit, mint az akkor nagynak képzelt Ugron Gábort. Bodnár Zsigmond tanítványának szegődött e művében, bár mesteréről mindig mélyen hallgat. Bodnártól tanulta „Vas Gereben“-jében közreadott ez agyrémet is:

„A korszellem minden százévben *szabályszerűen* szokott változni“. Mivel okolja meg ezt? Persze arra sem Bodnár, sem Barabás nem gondolt, hogy az idő emberi találmány s a természet mit sem tud róla. Hogy szabhatná magát a művelődés s a korszellem, mint Barabás mondja, az ember alkotta kétes bölcsességű időmértékhez.

Legújabb Petőfi-je Taine francia műgyarának kölcsönvett gépeivel készült. A gerince új Petőfinknek az őt jellemző geológiai rétegekkel együtt mind a francia műgyártó bélyegével van ellátva. Barabásunk a nehéz francziaság helyett a könnyebb Harrach József fordítását használta fel az Olsó Könyvtár Franklin—(tyulai-féle kiadásában. (Újabb kiadás 162—4. sz. Budapest, Franklin-Társulat. 1879. 144 l.)

Előadásának hibáiból a következő szemlélfelhetőbbeket soroljuk fel.

Stilusa hibás, mert sebtiben gond nélkül róttá össze. Értelmetlen, mert hiányos: „A déli napsugár és a (enyhe?) levegő bimbót fakasztott“. (20.) Londonban olyan átható (áthatatlan) a köd, hogy lámpák világánál (!) is megáll (?) a közlekedés. (29.) „Más szerkezetű lélek“. — A lélek csak egy szerkezetű lehet. (29.)

Egy Isten van a világou. (183.) Luther vallásán volt? Dávid Ferencz szebben mondta 1571-ben: Egy az Isten, Mert több nincsen.

„A házasság szerelmi költészetét Petőfi nyitotta meg e világon“. (126.) Ez szép volna, ha neki külön világa is volna. A házasság költészetét Éva nyitotta meg. Mindjárt toalettet teremtett fügefalevélből, hogy leplezze szépséges költészetét szerelmese szemei előtt.

„Kitéphetlen (?) nyomok (!) a lélekben“. (70.)

Vad állat tépi össze. Értsd: szét. (106.) A hiúságot mértéktelen tágítja, — nagyítja helyett. (109.) „Önmagának is szerepet játszik“. (109.) Ezt csak spanyol jezsuita teheti. „Minden nagyszerű (mi ez?) kútforrásának látja magát“. (110.)

Kiáltó ellentét: „Volt-e valaha költő, ki ily végleteket ért volna meg néhány nap alatt?“ (135.)

Értelem nélküli: „mikor még sehol semmi nem volt“. (267.) Pessimista Petőfinek „új színnel gazdagodnak költeményei: megszületik a filozófiai költészet“. (Szokratesszel?) (265.)

Petőfi, ki a magyar tükre, „mindig a monarchikus (így) érzelmű nemzettel állt ellentétben“. (140.)

A sík pusztá a maga végtelen (?) perspektívájával . . . Ben-szejében (!) nagy átváltozáson *esett át*. (86.) Füzet a 87. lapon, két sorral alább már kötet. A 88. lapon költeményeit a Kör adta ki, alól: Nemzeti Kör. Mindenki tudja azt, hogy egy szabó adta ki.

Pákh „szemrehányást tesz neki“, e helyett: szemére hányja. (86.)

A miniszterekről durván mondja: nem hogy a hazámat, még a kutyámat sem biznám ilyenekre. (210.) Ehhez bátorság is kell! — mondja Ábelünk. Parasztság is kell. Lásd még a 241., 140. stb. Vesd össze: „Ő a legprózaibb tárgyat is poétikussá tudta átvarázsolni . . . Még a prózában is szubjektív költő marad“. (272.)

Prófétai ereje a nemzet szeretetében gyökerezik. (270.) Nála a genrekép és festő költemény is lírai képpé alakul. Az egyetemes eszmék, a filozófiai gondolatok lírai költeményekké formálódnak s azért nyújtanak *tökéletes illuziót*. (270.) Ez az *éniség* hatja át munkáit. (271.) Éhinség?

Az Alföld nagy *dimenziói* és messziségbe vesző vonalai; a rajta lakó nép lelkének egyenessége és *tisztasága* határozza meg a költő felfogását a lélekről . . . A legkitünőbb magyar pszikologus ő, ki előtt a léleknek nincsen titka, nincsenek *búró ajtó*i . . . Mint a tenyerünkön levő türedések vonalai . . . A szerelemben Petőfi „egészen új világot tár fel . . . ő a legelső énekese“. (259—262.)

Arra nem fektetünk súlyt, hogy a 97. lapon rossz a szórend, a 97—99. lapon feltűnő gondatlan a stílus. Ez egybevonások sem magyarosak :

Engeszthetetlenül (180.) indokolt (182., 89.). Bethlen Miklós ezt így írta magyarul: indító ok.

Egymáshoz*i* viszonyát (187.) látnoki vizióban: a *nézők*, bűvészek látása helyett.

A jövőendő (értsd: jövő) *képei* alakulnak ki világos *képekben* szemei előtt. (129.) Tanítványa erre azt felelné: pleonasmus.

Eszközöljön ki a költő és közte (rossz szórend) találkozást. Helyesebb: a költővel találkozást. (116.)

Rossz szórend: Büszkesége kívánja, *hogy* most már győzni akar. A kötőszó nem idevaló. (115.) „Hogy újra fogja látni“. (117.) Minden törekvése a boldogság felé meghiusult. (264., 128. stb.)

Az előadottakból megtanulhatjuk, hogy nem illik szeles újságírók módjára csak úgy sablonszerűleg röptiben megírni a komoly tudományos feladatot. Kerülni kell a merész ráfogásokat, üres frázisokat és szertelen tulzásokat is. Az sem való tavaszi pacsirtához, hogy egész országnak énekeljen még akkor is, mikor a földről még alig tud fölrepülni.

Az alábbiakban több hibáját tárgyalásának sorolom fel.

Feltűnő tájékozatlanság a 24. lapon: „Az éghajlat különbsége nagyban fokozta a jólét érzését“.

Irónk éghajlati viszonyainkat megismerhetné az Erd. Múzeum 1907. kirándulásának a szilágysági közönség előtt tartott felolvasásából, melyben az orosz fagyos kontinentális szelet, mely a bálti tengertől a Balkánig jan.—februariusban uralkodik és a további évszakokban ezt a magasba felszorító oceáni meleg, nedves, tengeri szelet tárgyalták. Nálunk szó sem lehet a Barabás képzelte „Jeges-tengeri“ szélről.

A magyar égalj és posványainak dicséretében nem látja a 3—4 évenként felújult országos dögvést, vérhast a rossz vizektől, hidegrázást, állandó malariát. Közmondás volt: országunk a német

temetője. A misera plebsnek is kétségbeejtő nyomorát, az urak tétlen eszem-iszom életét a kártya, kutya, kupa stb. mellett s az éhenhaló bőjtőlő parasztság napról-napra tengődését sem látja meg. A göcseji népnek felszabadulta után kenyere sár- és búzapolyvából sóttalanul, a háromszékeinek rozs- és árpából, a felvidékieknek szúrós zablisztból.¹ Azt is számbavehetnők, hogy több százezer görögkeleti az év kétharmadát átbőjtöli s a telet átalussza, mint a medve s a muszka paraszt. Arról szégyennel hallgatunk, hogy 8 millió nálunk analfabéta még ma is.

Említettük, mennyire feldicséri őseink józan eszét, mívelődésre hajlandóságát. Nem mondja, hogy Szibéria délnyugoti jégmezőin szereztek már ezeket. De azt mégis tudhatná, hogy a beköltözött görögök a kultúra oly fokán állottak, mint ma egy áfrikai négertörzs.²

Azt is említettük, hogy B. Ábel követi Taine fordítóját a sok latin szóban; azt sem hallgatjuk el, hogy ketten versengnek egymással a sorokon áthangzó e-e-e szapora voltában is. Kazinezy Ferencz kecskemekmegésnek gunyolta ezt és a havasi legelőkön lehet azt elsajátítani. (Lásd: 93. egész oldalt, 103., 106., 115., 188., 265.)

Kazinezyt Bécsben csufolták ezért. Ő ezt hozta fel Klopstock remekléseként: entgegengesetztsten Felsen. Tessék egy szuszra elhadarni az ilyeneket!

Némelyüitt feltűnő sok latin műszavával, sőt a szerkezethez tartozó tárgyjegyzékkel is mind e kétes alaposságú fordítást követte. Taine vagy Harrach nevét Barabásnál mégis sehol sem találjuk. Kiveszett bizonyára emlékből.

Az egész új Petőfiben csak annyi a Barabásé, a mennyi salangot képzeletéből reá akgatott.

Az író legnagyobb ráfogásaiból csak egyet mutatunk még itt be. A 34. lapon B. szerint: „mindnyájan megegyezünk“ (?) abban, hogy a síkfüldön született írónk, Petőfi, Arany, Jókai, Vas Gereben „tudták a magyar lelket *leghívebben* kifejezni“. Én e négy primás közül csak az egy Aranyt fogadom el igaz magyar léleknek. A többiek mind hamis húrokon játszottak.

Csak a 19. lapon fog hozzá Barabás a bevezetéshez s már ott is merőben elsütötte. A 34. lapig meggyőződünk arról, hogy Barabás a magyar történelmet sohasem tanulta, avagy végkép elfe-

¹ Ethnographia Értesítője. 1907. 232.

² Egyet. Phil. Közlöny. 1908. 23. l.

ledte. Megvallotta ily tudatlanságát a Holmiban Bessuceyi is. Korában nem ismerték a sötét Sárospatakon Hunyadit, Nagy Lajost, Mátyás királyt sem.

Barabásunk képzelt történelme az 1001 éjszakába illik. Mesélmesél képzelete ide-oda ugrálása szerint:

„Honnan, hova, miért jöttek?” (Hazánkba őseink.) „Egyikre sínes biztos felelet . . . Mindegy akárhonnan jöttek. Céljuk sínesen, okuk sínesen reá . . . Hajtja őket a vándorlási ösztön”. (Mint a cigányokat, a hazátlan zsidókat?)

Ez mind hitvány ráfogás a tudatlanság álareza alatt. Az avarok 13 év alatt jöttek Nagy Géza szerint délnyugoti Szibériából a Duna-Tisza mellékére. Szökve menekültek el hatalmasabb turk uraik szolgálatjából. A magyarok ugyane vonalon jöttek ki Ázsiából a Kaukázus északi vidéke felé. Ott meguntván, a miveltebb kozárokat megkerülve döntövi Magyarországot foglalták el. A kozárok megverik a határukat zavaró bessenyőket. Ezek nagy számmal a magyar szállásokra rohannak, őseinket kiverik otthonukból. Az Alduna mellé érkezükkor a magyarok a görög császárral szövetkezve rútul elverik a Duna jobb partján letelepült bolgárokat s nagy zsákmánnyal térnek vissza új hazájukba.

A bolgárok ura menten kezét fog a kóbor bessenyőkkel. Kétfelől csapnak a magyar fő táborra s ezek népét elfizik Bessarabia síkjáról. Árpád gyűjtötte össze a menekülteket s vagy az Alduna mentén, vagy az erdélyi szorosokon jöttek be néptelen pusztá hazánkba. Itt a Kárpát oltalmazta őket bessenyőtől, bolgártól.

Útközben beolvasztották a népeket B. szerint. Hogy tehették azt *útközben*? Ma sem olvadtak be az itt találtak, kivéve a Krim táján hozzájuk csatlakozott kozár-székely néptörzset s a hazánkba később betelepült görög-orosztól összetört bessenyő hordákat, a még későbbi kúnokat, tatárokat. A kuturgur-húnok is, a tiszamelléki bolgárok is belénk olvadhattak, kik az avar töredékekkel együtt maradhattak itt. Ezek idővel mind magyarrá váltak, mint rokon vérek. De a szlávok, kiknek beolvasztásával erősíti meg Barabás nemzetünket csupán csak a Petőfi kedvéért, még ma sem olvadtak be. Nézze csak meg jobban rózsaszínű pápaszemével az Alföld városait s a Felföld falvait. Utóbbiak rajongó pánszlávok még ma is.

A többi ilyen és másnemű ráfogást szakfolyóiratban igazítjuk helyre. Szinte sajnáljuk ez üres könyvre ráfordított s elvesztegetett időnket. Barabás barátunknak csak azt a jóakaró tanácsot adhatjuk:

vettesse tűzbe a gazdag Franklin-Társulattal fényes papirosú igen korán kiadott Petőfi-jét, mert azt kijavítani ezernyi hibából lehetetlen. S más alkalommal Barabásunk is okulva ezeken, nem fog „tudományos“ műveket írni csak úgy röptében, a mint ezt újságíró korában, mások rossz példáját követve, jómaga is elsajátította.

Azzal fejezzük be hiányos ismertetésünket, hogy írunk nelyenként igen szép stílust mutathat föl. (101., 106., 115., 125., 134., 188., 253., 265., 268. lapokon.) Feltűnően emeli a hangzatosságot sok szép alliterációja is. (35., 77., 135—6., 146—7., 150—2., 168.) A próza hasonló zengzetességében csak az egy Csengery János Homeros-fordítása versenyez Barabásunkkal.

KANYARÓ F.

A meadvillei theologiai intézet.

(Amerika). Meadville, Pa. 1908. Febr. 26.

Két évvel ezelőtt, dr. György János, jelenleg a kolozsvári unitarius theologiai intézetben tanár, a meadvillei theologiai intézetbe jött, mint ez intézet első magyar hallgatója. Dr. György egy tanévet töltött ez intézetben. Az intézet második magyar hallgatója e sorok írója. E tények azonban nemcsak az illető hallgatókat érdeklik, hanem ugyanakkor egy új út nyitnak és nyitottak meg az együttműködésre az amerikai és magyar unitáriusok között. A magyar unitarius egyház történetében a külföldi testvérekkel való érintkezés, nem jelentéktelen. Éppen azért kötelességemnek tartom, hogy ez intézetről írjak.

A „Meadville Theological School“ 1844-ben alapított. Alapítója Huidekoper Jan Harm, hollandiai születésű, a vallás szabadságot szerető ember volt. 1804-ben telepedett le Meadvilleben, mint a „Hollandiai földmívelési egyesület“ képviselője s Frigyes nevű fiának segítségével alapította a „Meadville Theological School“-t. Az alapító levél 1846. készült s 1897-ben átdolgoztatott, mely szerint „attól, a ki az intézetbe belépni ohajt, semminemű dogmának az elfogadását követelni, illetve az által a tanulmányozástól elzárni senkit sem lehet.“ Az intézet nyitva áll minden belépni szándékozóknak, nemre való tekintet nélkül, a kinek jelleme és előzetes tanulmányai az illető jövője iránt reményt nyújtanak.

Az intézet értesítőjéből idézem e szavakat: „Az intézet teljes

vizsgálódási szabadságot ad tanárnak és tanulónak egyaránt. Ugyanazokat a szabályokat alkalmazza a szentírás bírálásánál és magyarázásánál, mint bármely más irodalmi műnél. A theologiai problémákat ugyanolyan módszerek szerint tárgyalja, mint bármely más tudományos problémát. Nem az a célja, hogy egyes dogmákat állapítson meg, hanem az, hogy keresse az igazságot“.

Az intézet szellemét az értesítő így írja le: „Azt hisszük, hogy erkölcsi és vallásos igazságokat legsikeresebben sympathikus, nagylelkűen megbecsülő és férfias jámborság légkörében lehet megvizsgálni. Olyan tárgyakat, mint például a nem-keresztény vallások, nem azért vizsgáljuk, hogy hibákat találjunk bennük, hanem, hogy mi is eszünkbe tartsuk azokat a tanításokat, a melyeket azok magokban foglalnak. Hetenkénti gyűlések, naponkénti reggeli istentiszteletek tartása által az egyéni vallásos szellem és a missiói lelkesedés és melegség és élet szintén serkentve van. Egyike a legszembeötlőbb vonásoknak iskolai életünkben az a bizalmas és jóakaratu barátság és az a kedélyesség, mely a hallgatók közt uralkodik.“

Az egészséges szellemet ápolja az a gyönyörű környezet, a melyben az intézet van. Egy halom tetejéről, gyönyörű fákkal körülvéve, tekint be a másfél százéves főépület, két szomszéd épületével, a völgybe, a város középpontjára.

Az intézet hallgatóinak száma 20—40 között váltakozik. A hallgatók Amerikát hűen képviselik, mert miként Amerika népe annyiféle népből van telepítve, mint a mennyi nemzetiség van Európában, úgy az intézetben is jelenleg például nyolczféle nemzetiség van képviselve. És a nyolczféle vérből felépített kis testület talán jobban megérti egymást, mint akárhányszor az ugyanazon vérből származott testvérek. Fegyelmi esetről, hibákról az intézetben évek során át nincsen tudomás, hanem az amerikai evangelium, a békés haladás, intenzív munka az, a mi az embereket lefoglalja. Ezt a szabadságot talán sehol tanintézet hallgatói nem élvezik s alig hiszem, hogy lehetne egy intézetben erényesebb és tisztább s ártatlanabb és komolyabb életet találni a hallgatók között, mint ebben, a melynek felemelő és igazán nemes szellemét jelenleg én is élvezhetem.

Az intézet fősúlyát és tekintélyét tanári kara adja. Jelenleg hat rendes, egy helyettes tanára van. Ezenkívül egy tanárnő ad szónoklati órákat s két óraadó tanár zenét és éneket tanít.

Mint jelenlegi tanítvány tanárainról nem akarok jellemrajzot

irni. Minthogy egy pár közülök a theológiai irodalomban az első tekintélyek közt áll ma, szeretném a nevüket az olvasók előtt ismertebbé tenni. A kezemnél levő kis lexiconból, a mely Amerika neves embereinek a rövid életrajzait tartalmazza, pusztán kiírom pár tanáromnak pár életrajzi adatát és munkáját.

Jelenleg az intézet legrégebb tanára Christie F. Albert. A John Hopkins egyetemet végezvén Amerikában, később a berlini, heidelbergi és marburgi egyetemeken tanult 1889 – 93-ig. Visszatérvén, előbb középiskolai tanár, később a harvardi egyetemen helyettes tanár, s alig pár hónap múlva a Meadvillei Theol. School tanára lett.

Gilman N. P. a sociologia és ethica tanára. 1871-ben végezte a harvardi egyetemet. Három helyen volt unitárius lelkész. Később kevés ideig középiskolai tanár s nyolcz évig a „New-World“ című tudományos folyóirat szerkesztője. Munkái közül „Methods of Industrial peace“ című német nyelvre is le van fordítva. Más munkái: „A haszon megosztása a munkaadó és munkás között“. „A mindennapi élet aranszabályai“. „Socialismus és az amerikai szellem“.

Smith Henrich P. Dr. az ó-testamentum tanára. Amerikában a Lane theol. intézetet végezvén 1872—77-ig Berlinben és Lipsceben tanult.

Visszatérvén congregationalis lelkész volt. Később beutazta Egyiptomot és Palesztinát. Munkái: A „Biblia és Islam“, „Ó-testamentumi történelem“.

Southworth F. C. a gyakorlati theologia tanára. A harvardi egyetemen a theológiát végezvén, előbb középiskolai tanár, később unitárius lelkész s 1902. óta a Meadville Theol. School dékánja.

Dr. Doan C. T. és Bowen C. R. a legújabb tanárok az intézetnél, a kik szintén kitünő szakemberek.

Az intézet ez évi történetének lapjait az intézet legjobb barátjának Huidekoper G. Erzsébet asszonynak halála festi sötétre. Huidekoper G. E. neve szintén méltó arra, hogy ismertté legyen nemcsak az unitáriusok, hanem minden keresztény előtt. E nő az intézet jóllétét szívéen viselte s azt évről-évre adományokkal gazdagította. Életrajza a munkás, tiszta és nemes élet tüköre. Pár héttel ezelőtt, a halál hírért az intézetben az egész tanári-kar és ifjuság a legnagyobb megihletődéssel fogadta. Egy héttel a halál után az intézeti kápolnában emlék-istentisztelettel áldoztunk, az intézet nemes barátjának és jóltevőjének emlékére.

KISS SÁNDOR.

A liberalis vallásos mozgalom Indiában.¹

(Amerika) Meadville, 1908. mart. 15.

Nagy szerencsémnek tartom, hogy alkalman van magyar testvéreimnek informatiót adni hazámról és vallásomról. Egy ilyen cikkben a mozgalom különböző fazisait csak érinteni tudom s csak a fő elveket és eseményeket említhetem.

Nagyon régen, százévekkel Jézus születése előtt, India nagy philosophusainak tiszta monotheisticus vallása volt. A mi gyönyörű erdeinkben éltek ők esendben, elvonultan elmélkedve az Egy Istenről, a kit ők tiszteltek és imádtak. A köznép vallásos eszméje azonban nem volt monotheisticus. Ők a hindu pantheon ezer istencinek vitték áldozataikat. Az istentiszteletnek ez a polytheisticus formája fokozatosan a bálványimádásnak és babonának alacsony formájává degenerálódott, a papi hatalomnak és kasztoknak veszedelmes rendszerét teremtvén meg, a melyek aztán az igaz vallás életcrejét megtámadták. Reformátor reformátort követett hazánkban, a kik a népnek az egy igaz Isten imáadásához való visszavezetéséért küzdöttek. Az egy igaz Istent mély tisztelettel említik és imádják, a melyet kifejezve találunk az „Upanishad“-okban saját bölesei szavaival, a kik a kaszt rendszer és babonáság lánczát akarták lerázni.

Az új liberalis mozgalom Indiában, a mely Brahmo Somaj (olv. Brahmo Szomájdzs) név alatt ismeretes, a reformáló tényezőik egyike. A mozgalom vezetőit úgy tekinthetjük, mint a régi reformátorok utódait. A Brahmo Somaj azonban bizonyos tekintetben a más reform mozgalomaktól, a melyek Indiában ujabban keletkeztek s napjainkban keletkeznek, teljesen különbözik. Ez a különbség főleg abban áll, hogy a Brahmo Somaj ahelyett, hogy magát kizárólag India prófé-

¹ E sorokat Kiss Sándor barátunk hindu tanulójárta írta, ki Kalkuttában egyetemot végzett s most Meadville-ben theológiát hallgat. A folyóiratunk olvasói előtt ismeretes vallási mozgalomról e sorok közvetlenül szólnak. Szerk.

táinak és bölcséinek amaz eszményeihez és tanításaihoz kötné, a melyek a szentkönyvekben hátra hagytak, jogot tart mindama tanoknak az átvételére, a melyek a világ összes prófétáinak tanításai-ban a legjobbak. A Brahmo Somaj azt tartja, hogy a mi Istentől származik, jöjjön akár az ész, akár tudományos kutatás által, vagy az isteninek közvetlen tapasztalása által mint belső pszichologiai vallásos igazság, mindaz nincs nemzetiséghez vagy országhoz kötve, hanem éppen úgy mint az eső és napfény, közös kincse minden felekezetű és nemzetiségű embernek. A Brahmo Somaj összhangot ismert fel a próféták tanításai, a tudomány és vallás, hit és gyakorlati élet, áhitat és komoly önfeláldozás között. Minden sectarianismust és kasztot figyelmen kívül hagyva, azt választotta mottojának: A világegyetem az Isten temploma; bölcsesség a zarándoklás tiszta útja; igazság az örökké tartó szentírás; hit az alapja minden vallásnak; szeretet a valódi szellemi műveltség; önzetlenség az igazi asceticismus. A Brahmo Somaj a legfejlettebb formájában úgy ismeretes, mint az összhang vallása. (The New Dispensation).

Raja Ram Mohan Roy egy művelt, tudós brahmin volt az, a ki 1830-ban kísérletet tett a régi monotheisticus vallás felébredésére. A keresztény befolyás egy támadást tett még a monotheismuson, míg fokozatosan Jézus szelleme összhangba hozatott és absorbeálódott a Somaj életébe. Két férfinak a vezetése alatt, kiknek nevét a világ a nagy reformatorok nevével kapcsolatban kellene, hogy emlékezetben tartsa, a Somaj gyorsan haladott és fejlődött. E férfiak neve Maharshi Debendra Nath Tagore és Keshub Chandra Sen. 1866 óta a szellemi életben az érzelmi oldal fejlődése a legmegjegyzésreméltóbb. Ugyanez év körül kezdődött meg a nagy társadalmi reform munka Indiában a Somaj tagjai által. Az „Indiai Reform Társulat” 1871-ben alapított s a „Bharat Asram”, a melyben a brahmo családok számosan egyesültek társadalmi és vallásos munkára. 1865-ben a Missioi Department szerveztetett s 1875-ben a Missioi utazásokat kezdték meg.

A Brahmo Somaj elvei a következő szavakban vannak röviden kifejezve, amelyeket a társulatba való belépésnél a tagok rendszeresen megismételnek:

„Én hiszem, hogy Isten egy, hogy ő végtelen és tökéletes, mindenható, mindentudó, kegyelmes, szent, áldó, örökkévaló, mindenütt jelenvaló, teremtő, atya, anya, barát, vezér, bíró és szabadtó.

Hiszem, hogy a lélek halhatatlan és örökké tökéletesedő.

Hiszek Istennek erkölcsi törvényében, a mint az ki van jelentve a lelkiismeret szava által, a mely teljes joggal bir mindenben. Hiszem, hogy Isten számonkéri tőlem az én sokszoros kötelességeimhez való hűségemet és aszerint leszek megítélve, jutalmazva vagy büntetve itt ez életben vagy ezután.

Hiszek az Egyetemes Egyházban, a mely letéteményese a régi bölcseségnek és elfogadója a moderu tudományos kutatásoknak, a mely felismeri a világ összes prófétáinak és szenteinek tanításai-ban az összhangot, az összes szentiratokban az egységet; elenyész-teti mindazt, a mi az embereket elválasztja és megosztja, mindig ma-gasztalja az egységet és békét; összhangba hozza az észet és hitet, a félrevonulást és társadalmi kötelezettséget a magok legmagasabb formájában; a mely minden nemzetet és felekezetet idővel egy király-sággá és egy családdá tesz . . .

Az én credom Isten ismerete, a mely megvilágít mindeneket. Az én evangeliumom Isten szeretete, a mely mindenkit megvéd. Az én menyországom élet Istenben, a melyet mindenki elérhet. Az én egy-házam Isten láthatatlan királysága, a melyben minden igaz, minden szent.“

Vasárnapi Iskolánk két részre oszlik, egyikben a fiuk s másikban a lányok vesznek részt. A fiuk csoportja a „Fiatal emberek theista egyesülete“ felügyelete alatt áll, a mely rendszeren egy bizottságot küld ki a tanítás és más részletes munka irányítá-sára. A lányok csoportja egy fiatal nőkből álló kis társulat felügye-lete alatt áll, a kik önkéntesen szentelik idejüket e munkára. Az iskola 1880-ban alapítottatott, de szerencsétlenségünkre eközben meg-szakadt a munka. Öt-hat évvel ezelőtt újra alakult és mest egyike egyházi szervezetiünk legmunkásabb tényezőinek. Az iskola feladata a gyermekek jellemének formálása.

E feladat szem előtt tartásával, tanításuk a következő mező-kön mozog: a) Vallásos történetek a világ különböző szentköny-veiből; b) történetek a próféták és nagy emberek életéből; c) a természetből vett tudományos igazságok.

Nem régen kezdtük szerkeszteni a „Prakritee“ (Természet) nevű havi lapot a vasárnapi iskola számára, a mely fiuknak és lányoknak való hasznos olvasmányokat tartalmaz.

Gyöngymondatok.

(Ujkori iróktól.)

Képzelt. Képzeltgés.

A világ a képzelet által kormányoztatik. *I. Napoleon.*

A képzelet gyönyöreink forrása és őre. Ennek köszönhető a szenvedélyeink kedves csalódásait. Benne s általa él az egész lélek ; s mikor lehült, eltűnt az élet minden bájjingere. *Lambert örgrófné.*

Kereskedés.

A kereskedőnek rendszerint látásai vannak ; és ezek : előlátás, belátás, átlátás, utánlátás, hozzálátás. *Saphir.*

Az ember minden reggel boltot nyit és kirakodik, hogy látogatóit megcsalhassa ; s este elzárkózik, miután élete minden napjait megcsalta. *La Bruyère.*

Kérkedés.

Elkövetni bünt s azzal kérkedni : ebből áll az egész történelem. Némelynek érdekében állana menekülni esendőröktől, történelemtől ; pedig nagyon haragudúék, ha úgy lenne : akarja, hogy ismerjék. *Hugó Victor.*

Az ember fitogtatja önboldogságát a nélkül, hogy az által másokra némileg bosszantólag ne hasson ; és ebben önmagát kielégítve is érzi. *Fontenelle.*

Kétkedés. Kétség.

A kétkedés az angyalból is ördögöt csinál ; sohasem lát az tisztán. *Shakespere.*

A kétség bosszantóbb bárminél is ; én azt akarnám részemről, hogy velem csak azt tudassák, a mi világos. *Molière.*

Helyesen és értelmesen kétkedni nem oly csekély dolog, mint gondolnók. Kétkedik az ember indúlatosan és oktalanúl; vakon és gonoszul; s végre képzelgésből, s mert akar kétkedni. De kétkedik az ember helyesen és bizalmatlanúl is, meggondolva kiszámítással is. *Malbranche*.

Kétségbeesés.

A kétségbeesés a halál szolgálja. *Petőfi*.

Nem az a legerősebb, a ki akkor tudja elszakítani az életet, a mikor megvetni tanulta; hanem az, a ki újra fel tud állani, ha a sors lesújtotta. *Jókai*.

Előre azt mondani: meghalok! amnyi, mint az isteni gondviseléssel bajt vivni. A kétségbeesés, mely csak a kiesiny lelkek nyavalyája, keresi csak a halált. *Kisfaludi S.*

Kéjelgés

Nagy kéjelgések megzavarására nagy keserűség vár, vagy unalmas bevégződés. *Lambert örgrófné*.

Kevélység.

Az esztelenség és kevélység egy tőről nőnek ki. *Luther*.

Ha lesújtva vagyok, tud Isten segíteni rajtam; de ha elkevélyedem, ő sujt le engem. *Hegner*.

A kevélység ragyog az irigység mosolyában, tündököl a gyönyör kicsapongásaiban, számlálja a fősvénység aranyát, szikrázik a harag szemeiben és követi a puhaság kellemeit. *Chateaubriand*.

A kevélység a tudatlanság rendkívülisége. *Fontenelle*.

A kevélység nem nyughatik, míg csak valamiben magát túl szárnyaltatni látja; s ezért arra teszi a kísérleteket, hogy Istenhez hasonlítani láttassék. *Petrárka*.

Akarod-e nyomozni, miért nem teremté Isten tégedet a lények sorában főangyallá? Előbb azt kell felfedezned, miért nem valál atkává teremtve? Érted a világrendszer fel nem bomlik! *Kleist*.

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Heltai Gáspár. Irta *Borbély* István. Budapest, Athenaeum. 79 l. 1907. N. 8-r. — Bevezetés 3. l. Ifjúsága 4—10. l. A reformatio terjedése 11—24. l. A reformator 25—49. l. Mesék 49—59 l. Unitarizmus Erdélyben 59—70 l. Utolsó évei s halála. A krónika. (Értsd: CHRONICA.) 70—76. l. Tartalom 77—79. l. Hat részben, itt-ott közbevetett §-okkal. Ára?

Tehetséges ifjú író műve ez. Kezdő még, de kitartó útja szép sikert ígér.

Bevezetés rövid tájékoztatás a sovány Heltai-irodalomról. Ifjúságát 1520. kezdi, mikor Heltai atyja, Heltner János, szebeni juratus civisként hal meg. Lányát Hecht és Reicherstorffer kéri. Nagy perpatvarral küzdenek érte, mint apjok a Kenyérmezején a törökök ellen. De ezekkel nincs semmi közünk.¹ Heltaink távol áll a Heltner és Csukásoktól. Szebenbe sem vágyódott sohasem.

Ha igazibb rokonságát keresnők, közelebb hozzá Casparus ex Helta, ki 1505-ben a bécsi egyetemen baccalaureatus. Fábri Ferencz is Heltháról, Carpentary Máté Heltensis Szebenből rokona lehetne; de a Heltek rég elszakadtak Disznód környékéről s Segesváron cseresznye nélkül éltek. Gáspár urat Segesvárt nevelhették s onnan ment 1542. Wittenbergbe. Honterus szép példája szerint könyvnyomtatást akart ő is a külföldön tanulni.²

A fiatal és a XVI. sz. útvesztőiben nehezen kitaláló író egy néhány tévedését még felsoroljuk.

Nemcsak a besztercei iskolát végezve mentek ki a szász ifjak külföldre. (6. l.) Heltai nejének gazdag rokonsága volt s ez gyökerezettte meg őt Kolozsváron. (8. l.) Ezért nem volt itt „nehéz“ élete. (19. l.) Nem is a besztercei plébános költségén járta az akadémiát. (10. l.)

Borbély Szilágyira hivatkozása 1548. előtt kezdeti Heltai könyveinek nyomtatását a 9. lapon. A 11. lapon csak 1549-ben áll össze Hoffgreff sajtójával, ki külföldről hozza be azt. A 12. lap szerint nem olvasott a nép, mégis a 20. lapon a könyv a magyar kultúra alapja lesz.

¹ Fabritius Pemflingerjéből semmit sem találunk Heltairól. Úres forrás az.

² Fraknói Hazai és külföldi isk. a XVI. sz.-ban. 215., 221—22—25. és 297. lapon.

A 13. l. „gyönyörű“ Acsádjának feldicsérése botránynak tűnik fel. Hisz ez 50 kros hazafiságával 1664-ben árulója volt a magyar főuraknak. Felmagasztalt Szécsi Máriaja is hazánk legnagyobb nő Judása volt. . . .

Írónk szerint Castaldo a 19. lapon nem érdem szerint szurattale a biboros barátot. Heltai nagy öröme tette el e szőrös füllé és háromlelkű papot a művelődés útjából.

A 24. lap ok nélkül erősíti, hogy Jób nem volt keresztény, a mi igen természetes volt — Krisztus előtt.

E 24. lapnak az is hibája, hogy az első m. abcét Kolozsvárt nyomatja; a 25. lap már tud az előzőkről. Ugyane lapon Stancara egyik fele kálvinista, másik fele unitárius. Arany Tamás kivételével nem volt hazánkban unitárius Dávidunk előtt!

A 28. lapon Heltaival együtt Dávid a Melius tanítványa. Ez Schaeus medgyesi pap rágalma, ki ódát írt a luth. Dávid Ferenczről s lepiszkolta társaival együtt, a mért kevéssel azután unitárius lett.

A 29. lapon heracles-ütés helyett parittyá illett vón' Dávidunk kezébe.

A 29. laptól Kálmáncsehit hiában teszi kálvinistának, mert sánta volt s csak Zwingliig ért el biezegésében.

30. lapon nem a kolozsvári piazei oltár előtt vették el a Habsburg részre a koronát; már a barát kincsei közt Marosujváron megkapták azt s le is foglalták.

31. lapon Szegedi Lajos még Krasznán sem volt kálvinista az 50-es években, sem Petek, sem Fodor Bálint a 32.-en (Crispus.) Ezek Kálmáncsehivel zwingliánusok voltak, azután Dávidékkal philippisták lesznek 1559-ben Nagyváradon; még akkor csak Melancthon hú követői.

Borbély szerint hamis az bárkitől, hogy Dávid Heltai helyén lett plébánus.¹ Ez ép oly tévedés, mint Borbélytól a másik, hogy Kolozsvár csak ez időben kezd város lenni. Hát Mátyás mit sem gondolt szülővárosával? . . .

38. lap Kálmáncsehit feltámasztja, 1559-ben, meghalt pedig Melius hazajövése előtt 1558-ban. Csak így nyert ez helyet a luth. Rómában.

39. lapon Dávidot és Heltait a lutheránusokkal kizáratják az egyházból. Több évvel később történt meg ez.

43. lapon meging a fejedelem hite: épen akkor, mikor a brassói fekete templomban először vesz nyilvánosan luth. úrvacsorát? „A lutheránusok csillaga kezd homályba veszni“ stb. írónk képzelete szerint.

45. lapon kiűzik a kath. klerust szent pápa apjokhoz és császár urukhoz. Írónk szerint e szigorú rendeletet(?) még ez év szept. 30-án eltörölték.“ — Értsd: még a tavaszon végrehajtották merőben.

¹ Lásd a 62. lapon, hol Dávid a plébánus.

A 49—59. lapon átugrik írónk a mesékre a források világos megnevezése nélkül.

61. lap hibáztatja, hogy Békés újhit terjesztését nem méltatják. Itt Szádeczky Békésére hivatkozik, hol Békes hitéről mélységesen hallgatnak; még a sok disputatio vezetéséről sem tudnak semmit ottan. Szádeczky csak a kálvinista főurakat kegyeli.

Heltait 1568-ban vállon viszi be a nép a nagytemplomba. E mesét helyreigazították Kanyaró 1906-iki „Dávid Ferenczében.”

Heltai ez évben Dávid ellen Meliussal együtt adja ki a „Gyulafehérvári Disputatiót.” A következő 1569-iki váradi zsinaton valódi unitáriuspárti felszólalásáról Borbély is hallgat a 66. lapon.

69. lapon *fél Heltaitól* az új fejedelem, Báthori, a ki török-tatár, német és lengyeltől nem ijedt meg.

Heltainak örökbecsű Cantionáléjáról, históriás énekeiről mit sem hallottunk életirójától. A Psalterium verselt kiadásáról sem, mitől ugyan csak félt Báthori censoraival együtt. Naptáiról is csak a 69. lap alján hallunk valamit. Imakönyvről, mit Ipolyi első magyarnak tart, (Fraknoi pedig Pázmánját gyanúsítja az első magyar imakönyv írásával) Borbély csak érinti Ipolyit a 72. lap alján, de alig mond valamit Heltairól, az imairóról.

Az 1575-ben elhalt nagy történetíró CHRONICÁ-ját is alig méltatja írónk e lapokon, még címét sem tünteti fel.

Annál inkább méltathatjuk ifjabb történetírónk éles látását Dávid Ferenc családi nevét illetőleg. A dézsi pap és előbb kolozsvári tanár bibliafordítót is jól meglátta Gyulai Istvánban. Az igaz, hogy a másik fordítóról, Vizaknairól, főiskolánk első rektoráról, majdnem egészen megfeledkezett; de több gonddal több belátást mutató műveket is várhatunk ezután tőle: ha a józan ítéletben magát még egy kissé gyakorolja s újabb művét kiadás előtt át meg át vizsgálja. Nyelve és stílusa föltétlen dicséretet érdemel.

Rórenc.

Dante: A purgatorium. A Divina Commedia második része. Prózába átírta és magyarázta Cs. Papp József Klvár, 1907.

A világirodalom óriásai között talán csak a görög tragikusok versenyezhetnek nálunk népszerűtlenség dolgában az Isteni Szinjáték nagy költőjével. Shakespearet, Goethét mindenki ismeri. Dantenak még a minden szépért egyformán rajongó ifjuság közt sem akadnak őszinte bámulói. Azok a könnyed szökellésű gyönyörű terzinák az allegorikus vonatkozásoknak és czélzásoknak egész tárházát czipelik magukkal. Megértésük és megfejtésük kemény próbára teszi az olvasó türelmét; egy költőt sem azért vesz az ember a kezébe, hogy tudós és száraz értekezéseket olvashasson. Ezen a nehézségen akart segíteni egy évtizeddel ezelőtt Cs. Papp József, midőn a Divina Commedia első részét prózába átírta, jobban mondva átdolgozta. Előtanulmányfélének szánta azok számára, a kik eredetiben is meg akarják ismerni Dantet s számított a miveltségségnek a verses fordítástól való

idegenkedésére. Most a második rész, a Purgatorium fordítása is elkészült, — bizonyítékául annak, hogy mégsem volt hát olyan „szentségtörő” kísérlet prózába írni át Dantet. Igaz, hogy a Cs. Papp fordítása önkéntelenül is a latin-görög auctorok rosszhírű „puskáit” juttatja az ember eszébe, de az is igaz, hogy a Szász Károly művészi, de nem minden mesterkéeltség nélkül való fordítása s hosszú magyarázatai mellett nagyon jó hasznát lehet venni, kivált az iskolában, a Cs. Papp József egyszerű, világos, nem sokat magyarázó fordításának. Az iskola hálás lehet érte. Kívánatos, hogy a harmadik rész is minél hamarább megjelenjék. A könyv használhatóságát emelné, ha a szöveg közé ékelte magyarázatok apróbb nyomással volnának szedve. Flórene helyett is szivesebben látnók Firenzét.

(P. M.)

Új könyvek, melyek épp most jelentek meg: *Felolvasások és közlemények a modern vallásbölcsezsézet és sociologia terén.* Irta Perczelné Kozma Flóra. Budapest, 370 l. Ára 4 kor. — *Hít és haladás,* mult és jövő társadalmi kifejlés fokozatos hitnyilvánulásaként fogva föl. Irta Dr. György János. (Unitar. Kollegium, Kolozsvár.) 291 l. Ára 5 korona.

Dr. Neumann Ede nagykanizsai rabbi szerkesztésében ápr. 1.-én Havi közlöny indult meg, azzal a czéllal, hogy a magyar rabbik erkölcsi és anyagi érdekeit támogassa.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az erdélyi ref. egyházkerület a Dr. Bartók György halálával megüresedett püspöki székre Kencsesy Béla theol. igazgatót, egyházkerületi főjegyzőt választotta meg febr. 18.-án Kolozsvárt tartott közgyűlésén. A kerület képviselői teljes bizalommal, egyhangulag ruházták rá az első tisztséget az egyházban. Kencsesy helyébe főjegyzőnek ápr. 7.-én Dr. Nagy Károly theol. tanárt választották meg, ki előzőleg papságot is folytatott.

A bibliának ujonnan felfedezett kézírata. Az amerikai archeologiai társulatnak mult évi dec. 30.-án Chicagóban tartott ülésén Sanders A. H. michigani egyetemi tanár a bibliának négy eszméből álló görög kéziratáról tett jelentést. E kéziratok Freer L. Ch. detroiti polgár tulajdonai, a ki azokat 1907. tavaszán Egyiptomban vásárolta. Hozzáértők azt teszik fel, hogy a mahomedan hódítás idején, 639-ben rejtették el azokat. De az aláírások szerint emél az időnél régiebbek és Sanders tanár szerint semmi jel sem mutatja azt, hogy egy második kéz irt volna hozzá valamit azokhoz. A

kéziratok közül kettő nagy uncial és kettő kis uncial betűvel van írva. Sanders több jelből azt következteti, hogy ez egymástól különböző kéziratok különböző időből származnak, a III-ik és VI. évszázad közötti időből. A I—IV. számokkal jelzett szövegekből az I. tartalmazza a Mózes V-ik és Joshua könyvét; a Mózes első négy könyve elveszett belőle. A négy közül ez a legrégebbi kézirat és a Septuaginta szövegét a legpontosabban foglalja magában. A II. a zsoltárokat tartalmazza bár megrongálódva, de nem annyira, hogy helyre ne lehetne állítani. A legjobb zsoltár kéziratokkal való összehasonlítás mutatja, hogy ez új szöveg mennyire jó, úgy hogy azokra a helyekre nézve, melyek a vatikani zsoltárszövegben hiányosak, a legjobbnak lehet tekinteni. A III. kézirat az egész négy evangéliumot foglalja magában; s valószínű, hogy az 5. vagy a 6. századból való és sok érdekes változatot tartalmaz. Fontos kézirat, mert a következő új részletek találhatók benne: „Azok pedig felelének és mondták, hogy az igazságtalan és hitetlen kor a Sátán hatalma alatt van, a mely nem engedi, hogy a dolgok, melyeket a rossz szellemek megtisztátalanítottak, az Isten igazságát és annak hatalmát fölvegyék. Ezért így szólának a Krisztushoz: „Fedd fel most a te igazságosságodat.“ És Krisztus monda nekik: „Az évek határa és a Sátán hatalma most már végére érkezett; de más rettenetes dolgok következnek és én a halálból kijöttem azokért, a kik vétkeztek, hogy az igazságra visszatérhessenek és többé ne vétkezzenek; hogy végül az igazságosságnak szellemi szétfoszthatatlan dicsőségét örököljék, mely a mennyben van.“ Ezt az új részletet Hieronimus is ismerte és annak első sorai az ő latin fordításában idézve vannak. — A IV-ik kézirat nagyon megrongált és töredékes s tartalmazhatta az Apostolok cselekedeteit és leveleit az Apokalypsis nélkül. Ez még régebbi kézirat, mint az evangéliumoké és a hol sikerül a szöveget kibetűzni és helyre állítani, nagyon értékes. (A. Z.)

Az angol unitariusok igazgatóválasztmánya márt. 31.-én jelentős ülést tartott. Számbavette a pénzügyi helyzetet, mely évről-évre kedvezőbb. Gyülekezetek támogatására nyolcvanezer koronát meghaladó összeget adnak ki most évenként; irodalmi czélokra, könyvekre és füzetekre huszonnyolcvanezer koronát; külföldi unitarius czélokra húszezerkétszáz koronát; belföldi missióra tizenöt-ezer koronát. A választmány örömmel vette tudomásul azt a jelentést, hogy Magyarországról, Indiából és Japánból csaknem állandóan vannak hallgatók az angol unitarius theol. iskolákban; s hogy

Sukhtankar A. V. indiai tanuló, ki az oxfordi theol. akadémián tanult, közelebb a bonni egyetemen doctori diplomát nyert a bölesemből. Jelentést tett a titkár arról is, hogy Liverpoolban februárius hónapban sikeres provincialis gyűlést tartottak. A liverpooli és a környékbeli unitáriusok ez alkalommal is megmutatták, hogy mennyire szívükhöz van forrva vallásuknak ügye.

A kiadandó könyvek közül egy választmányi tag kifogásolta egyiknek a czimét: „Kinek a fia volt a Krisztus?” és ajánlotta, hogy a szerzőt kérjék föl, hogy változtassa könyvének czimét erre: „Kinek a fia volt a Jézus?” mivel sokak előtt Jézus és Krisztus két különböző lény.

A német r. kath. theol. facultások újabb helyzetéről figyelmet keltő nyilatkozatot tett közelebb egy kiváló német katolikus tudós. A mi theológiánk, mondotta, a kath. dogmákat ugyan szem előtt kell hogy tartsa, de a történelmi és írásmagyarázati kérdésekben szabad vizsgálódást követ. A mi theol. tanáraink tanulmányai tudományos jellegűek és a r. kath. egyháznak Németországon javára voltak. Fájdalom, ez a szép idő el fog tűnni. A „Pascendi“ encyclika, a mint már is látszik, elnyomatást fog maga után vonni. A szabad vizsgálódást meg fogják fokozatosan szorítani. S ez a katolikus theológiának Németországon romlása lesz. A mit a történelemben most fognak írni: értelmi lemondás, szolgaság.

Loisy abbé kiátkozása. Műveit már előbb eltiltották. „L'Évangile et l'Église“ és a többi jeles munkája már Indexre került. Most a személyét is érintő excommunicatiót adott ki a Vatikán, a „Temps“ francia lap közlése szerint ezzel a szöveggel: „Mindenütt ismerik Loisy abbét, ki a langres-i egyházmegyében tartózkodik, ki oly tanokat tanított és tett nyilvánosan közzé, melyek a keresztény hit alapját aláássák. Remélni lehetett, hogy Loisy abbé, inkább az újdonság szeretet által, semmint romlottság által csalatva meg, alá fogja magát vetni a szentszék intelmeinek; de ellenkezőleg, Loisy abbé tévedéseit nemesak nem tagadta meg, hanem megerősítette. Következésképpen a Szent-Inquisitio, a pápa felhívására, Loisy abbé ellen kimondja az excommunicatiót, őt az excommunicationnak minden büntetésével sújtja és közhírré teszi, hogy Loisy abbét mindenkinek kerülni kell.“ „Major excommunicatio“ az, a miben részesül. Vele egy asztalhoz ülni egy katolikusnak se szabad, kivéve, ha feltétlen szükség nem paranesolja. Ha egy templomba bémegy, az istentiszteletet meg kell szakítani s tovább

nem folytatni, míg onnan el nem távozik ; sőt szorosán a törvény szerint a templomot újra fel kellene szentelni. Valószínű, hogy Loisy abbé a pápás katolikusoknak nem fog ily alkalmatlanságot szerezni. S a francia katolikusok az excommunicatio ellenére is tisztelni fogják kiváló, tudós honfitársukat. Loisy korábban a párisi katolikus Institute-ban a héber nyelvnek volt a tanára. S mikor a Pentateuchról irt kritikai czikkeiért a párisi érsek közbelépésére megfosztották a tanárságtól, a francia kormány a Sorbonne-ba nevezte ki tanárnak. Csaknem a Renan esete ismétlődik, a mi végre is csak a tudomány haszna és Franciaországnak újabb dicsősége.

Major excommunicatioban részesítette az Inquisitio még Schuitzer tanárt Münchenben.

A modern katolikusok „Nova et vetera“ czimen Romában a „Nemzetközi vallástudományi társaság“ támogatása mellett egy újabb folyóiratot adnak ki, mely kéthetenként jelenik meg. A folyóirat iránya : ragaszkodni a katolikus kereszténységhez, de állást foglalni a scholasticismussal szemben, a hagyományos dogmákat és disciplinát vizsgálni és bírálat alá vetni. Az első számban Tyrell angol exjézsuíta mindjárt gyakorolja is ezt „Róma szellemi primatusáról“ írva. A történelemből kimutatja, hogy ez a szellemi primatus, sajnos, juristikaivá lett. Kemény szavakban bírálja a Vatikánt, mely, bár a pápák változnak, változatlan marad ; változatlan világias szellemével, eselszövéseivel és pénzvággyával s mely példájával sokkal több rosszat okozott, mint a mennyi jót az egyház kormányzásával tett. Ki ment valaha Rómába azért, hogy tiszta kereszténységet keressen, hogy alázatosságot, szeretetet, szelidséget, önmegtagadást tanuljon ? kérdezi. Évszázak óta a római egyház elvesztette szellemi tekintélyét. A juristikai hatalom szellemi tekintély nélkül, test lélek nélkül, a halál és nem az élet hatalma. A Vatikán a folyóirat olvasásától, önként érthető, a katolikus papokat és világiakat eltiltotta. Tyrell az angol „Hibbert Journal“-ban is közelebb erős czikket irt a katolikus modernismus mellett s kifejezte, hogy „bárminő ellenkezéssel vagy kárhoytatással találkozhatnak is a modernisták, nem fogják a munkát, a melyet föl vállaltak, abba hagyni. Küzdeni fognak azért, a mi nekik drágább, mint ő maguk, küzdeni az ő egyházukért“.

A róm. kath. országok katolikusairól a „Korrespondenzblatt für den katholischen Klerus“ vallásosság tekintetében egy levelezőjétől e jellemzést adja : „Az egyedül rosz fizetők és egyszersmind

rosz keresztények az olasz és spanyol származású katolikusok. Floridában a kubaiak (a kik magában Kubában sem jobbak) többé nem számíthatók katolikusoknak, habár azoknak vannak keresztelve. S alig jobbak délnyugaton a mexikóiak. Az olaszok, a kik itt városokban és bányavidékeken nem kis számmal vannak, általán mint rossz katolikusok ismeretesek. Csakis a legnagyobb erőfeszítéssel lehet őket templomba vinni, még ott is, a hol elegenden vannak arra, hogy saját fajukbeli papjok legyen. A délolaszok és a piemontiak közül alig egy százalék, mely teljesíti husvétünnepi kötelességét, a lombardok, velenceiek és s a többi valamivel magasabb százalékot mutatnak; ez áll tulajdonképpen a férfiakra nézve. A nők gyakrabban jelennek meg. A vallási tudatlanság, főleg a szicíliaiak, nápolyiak és kalabriaiak közt feltűnő. 30—50 német kath. család, sőt, van eset, hogy 12—20 is, templomot, papot és iskolát tart fenn. Az olaszoknál 500 jölkereső munkás sem tart papot, mivel vallásuk iránt nem érdeklődnek. Magában Olaszországban, legalább a vidéken, talán jobban áll a dolog; de ott se valami nagy a vallásosság, mert ha az volna, akkor nem apadna el oly gyorsan itt Amerikában. Hogy a német katolikusoknál sokkal jobb az állapot, ezt a protestantizmus jótékony befolyására vezetik vissza.

A magyarországi unitarius egyház egyházi és iskolai névtára újra kiadatott. Végh Mihály egyházi és püspöki titkár szerkesztette össze gondosan a névtárt. Főbb adatai, hogy Magyarországon az unitariusoknak van 113 anya- és 55 leány-egyházközségük, s a lelkek száma 74724. Van egy papnevelő intézetük és egy főgymnasiumok Kolozsvárt, egy gymnasiumok Székely-Keresztúron és egy Tordán, mely utóbbi rövid időn állmivá lesz. Elemi iskoláik száma 35.

Az erdélyi nemzeti múzeum könyvtáráról 1907-ről alapos értesítést tesz közé Erdélyi Pál egyetemi könyvtárnok. E jelentésből kiérzik az, hogy az egyetem és múzeum tudós könyvtárnoka teljes odaadással dolgozik azon, hogy a könyvtár a leghasználhatóbban rendeztessék be. Ezt a közlött adatok is igazolják. Nagy gyarapodása volt a múlt évben a kéziratárnak. 470 művel 525 kötetben szaporodott. A szaporulat közt látjuk a „Tartsafalvi Pálfi-család levéltárát,” melyet Pálfi György tartsafalvi birtokos helyezett a múzeum könyvtárába letétbe.

Tanári vizsga. Péter Lajos a székely-keresztúri gymnasium helyettes tanára a kolozsvári tudományegyetemen szépsikerű vizsga után tanári oklevelet nyert. — **Tanulmányi verseny.** Az Országos középiskolai tanáregyesület pályadíjakat tűzött nyelvészeti és irodalmi verseny dolgozatokra. A magyar-irodalmi versenyen, melynek tétele volt: „A János vitéz és Toldi viszonya egymáshoz” a második díjat Borbély Ferencz bölcsészethallgató, főiskolánk volt növendéke nyerte meg; a latin nyelvi versenyen meg a Cicero munkáiból való fordítással az első díjat Gálfi Zsigmond tanárjelölt, csakugyan főiskolánk volt növendéke.

Zeller Eduard †. A tübingeni Baur theol. iskolájához tartozott. Úgy is kezdte pályáját, mint theol. tanár 1847-ben a berni egyetemen. A történelmi alakulás természeti törvényeinek alkalmazása a kereszténység előállítására, miben a Baur iskolája fáradozott, sok ellenzőre talált. S mikor Zeller 1849-ben Marburgban lett tanár, a Baur-ellenesek magatartása miatt a theologiai tanszéket a bölcselemmel kellett felváltania. De Zeller ezután is a felvilágosodásnak szolgált, életének nagy részét annak a nagy műnek a megírására fordítva, mely „A görög bölcselet történelmi fejlődésében“ (die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung) ezimen ismeretes. Zeller 1814-ben született Würthembergben Klein-Bottwarban. A marburgi tanárságból 1862-ben Heidelbergbe ment át s innen 1871-ben Berlinbe. 1894-ben nyolczvan éves korában visszavonult s azóta többnyire Tübingenben élt tianál s itt is halt meg ez év mart. 19.-én.

Gyászhirek: *Özv. Kövendi Gál Miklósné*, aranyosrákosi Fodor Druziánna f. évi mart. 1.-én életének 83-ik és özvegységének 28-ik évében Kövenden meghalt. A nagy kort ért derék úri nőben K. Gál Jenő kolozsvári kir. ítélőtáblai tanácselnök és K. Gál Mór kövendi birtokos áldott édes anyjukat veszítették el. — *Özv. Kriza Gyuláné* f. évi febr. 17.-én elvesztette jó testvérét *Özv. boerfalvi Mán Gábornét*, Aringer Ernesztint Beszterczén. Kovács Lajosné Kriza Ilus, kissolymosi lelkész neje és Dr. Kriza János beszterezei árvaszéki ülnök nagynénjét fájlalja az elhunytban. — Ferenczi Áron medeséri lelkészt súlyos csapás érte 9 éves *Lenke* leánya febr. 21.-én történt halálában. — *Benczédi Domokos* csegezi unitarius lelkész életének 40-ik s házasságának 13-ik évében mart. 6.-án megszünt élni. A korán elhunytat nagyszámú rokonság és gyülekezete gyászolja. — Balogh József nyug. államvasúti felügyelő, egyh. tanácsos Kolozsvárt elvesztette nejét *Balogh Józsefné*, M. Bálint Erzsébetet, a ki 30 évig volt hiv. élettársa. — Hadházy József désfalvi lelkészt nagy bánat érte a már szép reményt keltett kedves unokájának, *Sebestyén Iduskának* elvesztésében, ki ápr. 2.-án hervadt el élete 18-ik évében Beszterczén. — *Szakács Zsigmond*, főgymn. VIII. oszt. tanulója ápr. 11.-én övéinek és tanulóársainak kimondhatlan fájalmára élte 18-ik évében Kolozsvárt váratlanul meghalt. Szüldői: székelykaali id. Szakács Ferencz és id. Szakács Ferenczné, Gál Ágnes és számos rokon gyászolja elhunytát.

ARANYKÖNYV.

Adományok a marosvásárhelyi templom építésére.

(VIII. közlemény.)

Májay Gábor 230. sz. gyűjtőívén Szentgericzéről: Májay Gábor, Kiss Gyula, Gál Károly, Gál Gyula 1 - 1 koi., Iszlai Albert 50 f., Kiss Sándor, Szabó Zsigmond, Steiner Béla, Májay Gáborné, Májay Ilona 20—20 f., Májay Juli, Marika, Ferencz, Gizi, Rózsika 10—10 „, Együtt 6 kor. 20 fillér.

Űrmösi Kálmán 317. sz. gyűjtőívén Szentgericzéről: Űrmösi Kálmán 5 kor., ifj. Gál Gábor, Iszlai János 1—1 kor., Kúti Károly 50 f., Kúti Márton, Tamás Sándor 40—40 f., Szabó Domokosné 30 f., Paizs Márton, Kolesár Albertné, Béres Mózes, Sárosi Józsefné, Gál István, Sárosi Sándor, Kúti Dénes, Csopor Kálmán, Iszlai Dénes, Csiki Zsiga, Szabó Lajos, Szabó Sándor, Gál András, Szabó Dénes, Gál Sándor felső, Cseli Sándor, Farkas György, Bakó Mózes, Nagy Ferencz, Gál Domokosné 20—20 f., Iszlai Barbára, Gál György, Gál Mihály, Gál Mózes, Kúti Mihály, Veres József, Farkas Lila, Kuti Elek, Erdei Márton, idős Gál Ferencz, ifj. Gál Ferencz, Benke József, Sárosi András, Gál Mihály 10—10 f., Gál Sámuel, Iszlai Sámuel 8—8 f. és 52 egyháztag gabona adományának értéke 12 k. 80 f. Együtt 28 kor. 56 fillér.

Molnár Kálmán saját 324. és egyházközsége 325. sz. gyűjtőívén Borsdósról: Egyházközség 5 kor., Molnár Kálmán, Vajda Ignác 2—2 kor., Bálint Mihály 1 kor., Vajda Márton, Egeni János 50—50 f., Vajda Dénes, Bálint Mihály 40—40 f., Orbán Rákhel 30 f., Vajda Ferencz, Vajda Imre, Demeter Julia, özv. Vajda Ferenczné 20—20 f., Vajda Jánosné 14 f., Vas Márton 10 f., Együtt 13 kor. 14 fill.

Péter Sándor 416. sz. gyűjtőívén Városfalváról: Egyházközség 5 kor., Péter Sándor gabonát 2 k. 30 f. értékben, Vajda Antal, Barta Ferencz 1—1 kor., Gedő Mózes 40 f., Láng Mihály, Jobb Dénes felső 30—30 f., László Domokos, Szabó József, Szabó Mária, ifj. Zoltán Zsigmond 20—20 f., Sándor Dénesné 12 f., Cseke Mihály, Sándor Zsigmond, Gedő Zsuzsika 10—10 f., és 73 egyháztag több-kevesebb gabonát 16 kor. 60 f. értékben. Együtt 28 kor. 12 fill.

Kelemen Sándor Köröspatakról másodszor 5 kor.

Kelemen Albert 496. sz. gyűjtő-ívén Marosvásárhelyről: özv. Álgya Dánielné 10 kor., Álgya Laura 5 kor., Herszéni Irmuska és Piroska 1—1 korona. Együtt 17 kor.

Űrmösi Károly saját 412. és egyházközsége sz. gyűjtő-ívén Homoródjánosfalváról: Egyházközség első adománya 2 kor., Űrmösi Károly 2 kor., Kiss György, László Albert 1—1 kor., több egyházközségi tag gabonát 8 kor. 90 f. értékben. Együtt 14 kor. 90 f.

Rédiger Béla 492. sz. gyűjtő-íven Marosvásárhelyről: Rédiger Béla, Rédiger Árpád első adományok 10—10 kor. Együtt 20 kor.

Útő Lajos saját 285. és egyházközsége 286. sz. gyűjtő-íven Dombórol: Egyházközség, Székely György 5—5 kor., Hitelszövetkezet 4 kor., Útő Lajos 2 kor., Székely Sámuel, Székely Márton, id. Miklós Samu, Grün Lajos 1—1 kor., Miklós Sándor, ifj. Miklós Dávid 50—50 f., ifj. Miklós Samu 40 f., Miklós György 30 f., Márkos József Márton, Kőmives Sándor, Kőmives Jánosné, Miklós Imre, Osváth János, Miklós Mártonné, Gál István, Miklós Samuné, Mátyás Márton, Molnár Márton, Biró Márton, Miklós Mózes, Székely Márton, Székely Miklós, Székely György, ifj. Székely György 20—20 f., Mátyás János, Csiki Józsefné, Miklós Györgyné 10—10 f. Együtt 25 kor. 40 f. I—VIII. közlemény összesen 3999 korona 90 fillér.

Fennebbi buzgó gyűjtéseket és kegyes adományokat hálás köszönettel nyugtázom és felkérem mindazokat, kiknek ivatek küldöttünk, hogy gyűjtésüket, illetve kapott ivateket, ha üresen is, sziveskedjenek beküldeni, hogy elszámolhassunk.

Marosvásárhely, 1908. április 7-én.

KELEMEN ALBERT
lelkész és ideiglenes pénztárnok.

A székelyudvarhelyi unitarius templom építési és berendezési költségeire tett kegyes adakozások.

(XX. közlemény.)

1908. március 25.-én rendezett hangverseny tiszta jövedelme. 533 kor. 80 fill. Német Albert gyűjtőívén: Daniel Lajos 20 K, Németh Albertné, Lengyel Antal és Bogdán Andorkó István 10—10 K, Bán Mózes, Kiss Jakab és neje, udvarhelymegyei takarékpénztár oklándi fiók intézete, Tóth Péter és neje, vargyasi hitelszövetkezet, vargyasi fogyasztási szövetkezet, Kisgyörgy Sándor és neje 5—5 K, székelyderzsi hitelszövetkezet, Kovács Sándor és neje 5—5 K, Spitzer Mihály, székelyderzsi fogyasztó szövetkezet, Szathmáry Miklós, Miklós Sándor, derzsi Sándor Gergelyné, Szabó Ferencz, dr. Mester Jenő, Gergely Mózes, Kiss András, Benceze Gábor, Szabó Mózesné, Benceze Dénesné, Sándor Ferencz, Pál János, Flórián, Pál Gyula, Borbáth Zoltán, Máthé János, Kiss Tamás, Sándor Mariska, Árkossy Lenke, Debiczky Mihály, Kisgyörgy Zsuzsa, Máthé Ferencz Elek és neje, Szathmári Lajosné 2—2 K, Kovács János, N. N., Ádámos Mihály, Dénes János, Dénes Zsigmond, Konrád Gábor, Gergely István, Gáspár Albert, Szabó Mózes, özv. Dimén Ferenczné, Dombi Mózes, Máthé József, Benedek Péter, Egyed Albert, Gross, Gelei Vilmos, Dimén Gergely, Imets Lajos, Székely Péter, Székely Péterné, dr. Debiczky 1—1 K, Imets Albert 40 f. Együtt 164 K. 40 fillér.

Sós Józsefné 20 K, Árkosi Lajos 10 K, a homoródkeménfalvi egyházközség tagjai 70 K, Id. Gergely Lajos tiszt. gondnok 10 K, Kádár Lajos 4 K, Deák Mózesné 468. sz. gyűjtőívén: Gr. Kálnoki Félixné 3 K, Nagy Pál, Vitályos Béla, Dénes Barabásné, Imreh Lázár, Kromsi József, id. Bedő Lajos, özv. Bedő Ádámné, Sütő Gábor, Demeter Gyuláné, Deák Mózes 1—1 K. Parizer Manó, Mihály Józsefné 60—60 fill. Bedő Dániel, Gyöngyösy Béla 50—50 fill. Gyöngyösy Józsefné 30 fill. Együtt 18 kor. 50 fill.

Sándor Mózesné és Németh Albertné, gyűjtőívén: Persián János 20 K, Sándor Mózesné 12 K, Biró Sándorné, Gotthárd Jánosné, Becsek Aladárné, Özv. Becsek Dánielné, Ágoston Béláné, Péter Jánosné 10—10 K, pap Ger-

gelyné, Fernengel Gyula 6--6 K, Jánosi Gyuláné Özv. Biró Sándorné, Biró Emilia, Stratzinger Emilné, Zöld János, Özv. Sándor Lajosné, Szöllösi Sámuel, Pálffy Jenő 5--5 K, Özv. Szabady Ferenczné, dr. Nagy Samuné, Steinburg Ottóné, Özv. Csehely Adolfné, Márk Testvérek, Rösler és Gábor, Baresay Károly, Özv. Pálffy Ferenczné, Özv. dr. Kovács Mórné Özv. Pálffy Károlyné 4--4 K, Bodolla Gáborné, Tompa Árpádné, Molnár Károlyné, Zimny Ferenczné, Dragomán, Sterba Ödön, Br. Orbán Jánosné 3--3 K, Nagy Kálmánné, Haab és Heitz, Gyarmathy Ákos, Heitz Vilmos, Flórián Székely Dénes, Hlatki Miklósné, Szentpály Zsigmondné, Farezády Albertné, Jakab Miklósné 2--2 K. Virkor Ernő, Pap Dénesné 1--1 K. Együtt 227 K.

Dr. Demeter Lőrincz Székelyudvarhelyről 50 kor.

Balázs Pál Abásfalváról 1 kor.

Dombi Pál H.-Szt.-Mártonról 50 kor. (alapítvány.)

Borbély Sámuel Sz.-Keresztúrról 15 kor.

Deák Miklós utján: Lengyel Sámuel, Gombos János, Vagner Vilmos 2--2 korona. Együtt 6 kor.

Ürmösy Kálmán Szt.-Gericzéről 10 drb. beköszöntői füzet árába 4 kor. és 1 kor. adomány. Együtt 5 kor.

Az I--XIX. közlemény összege 20,360 K 40 fill.

E közlemény összege 1,184 K 70 fill.

Összesen: 21,545 K 10 fill.

A fenti kegyes adományokat is hálás köszönettel nyugtázzuk.

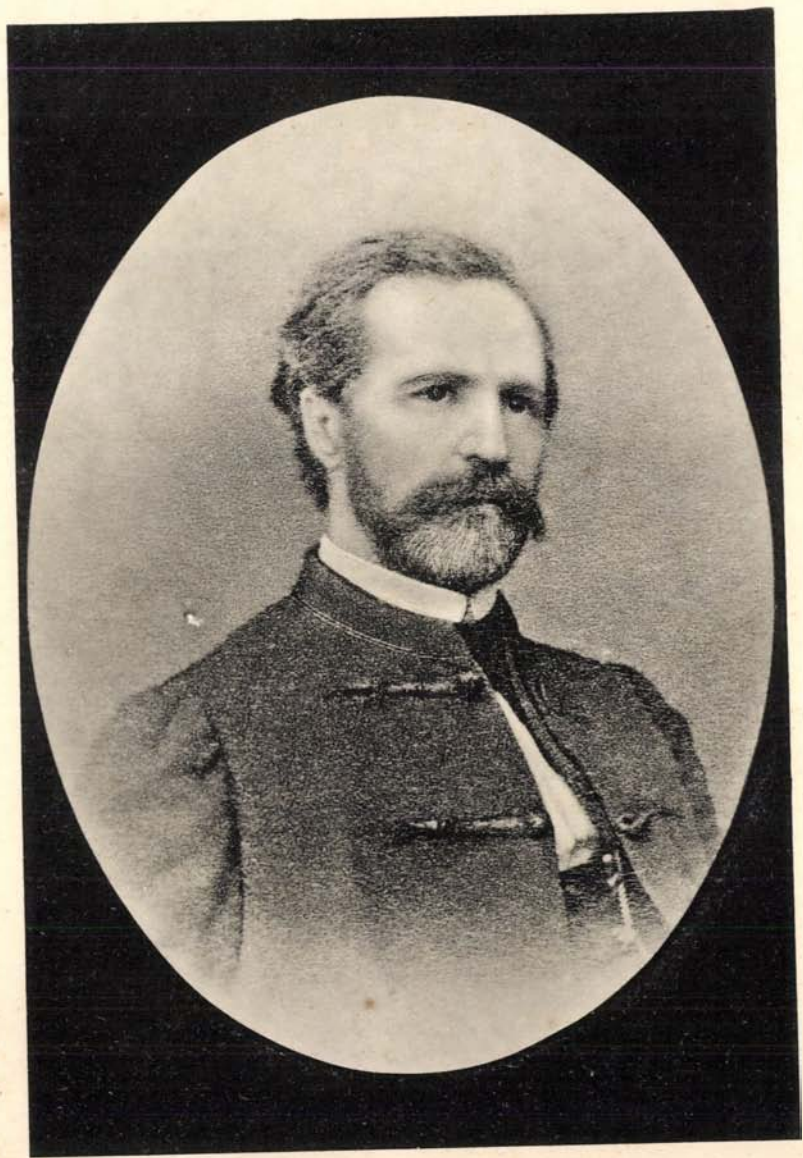
Sz.-Udvarhely, 1908. ápr. 8.

DEÁK LAJOS,
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS,
pénztáros.

VÁRI ALBERT,
lelkész.

Kövér sánij
Z